

अध्याय एक

१.१ अध्ययनको परिचय

विद्युतीय शासन प्रणालीले सार्वजनिक निकायका काम कारवाहीहरूलाई पारदर्शी, उत्तरदायी र प्रभावकारी बनाउन मद्दत गर्दछ। सार्वजनिक निकायको पुरानो प्रणालीमा कागजको बढि प्रयोग हुने, सेवाग्राहीले सामान्य सेवा प्राप्त गर्न पनि हातभरी कागजातहरू बोकेर कोठा कोठा चाहर्नुपर्ने तथा आवश्यक सूचना तथा जानकारीको अभावमा अनेक भ्रन्धकट व्यहोर्नुपर्ने अवस्था रही आएको छ। सार्वजनिक निकायको यस्तो अवस्थामा परिवर्तन ल्याउन युगअनुसार उपलब्ध स्रोत साधनको प्रयोग जरुरी भएकाले विद्युतीय शासनको अवधारणा विकास भएको हो। विद्युतीय सरकारले सूचना प्रविधि युक्त वृहत विद्युतीय सञ्जालको प्रयोग, इन्टरनेट, मोवाइल प्रविधि आदिको प्रयोगबाट सरकारी निकायहरूको काम कारवाहीलाई व्यवस्थित तथा सञ्चालित गर्ने काम गर्दछ। यसले सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई छिटो छरितो बनाउनुका साथै समय र लागतको पनि वचत गर्दछ। यसले सरकार र नागरिकको सम्बन्धलाई चुस्त दुरुस्त तुल्याउन सहयोग गर्दछ।

यसप्रकार प्रशासनिक काम कारवाहीहरूलाई युगानुकुल विद्युतीय साधनहरूको उपयोग गरी सञ्चालन गरिने विद्युतीय शासन आजको आवश्यकता पनि हो। यो आवश्यकता र नेपालको सन्दर्भलाई जोड्दा नेपाल सरकारले विद्युतीय सरकारको नीति पनि तर्जुमा गरिसकेको छ। तर्जुमा गरिएका नीतिहरू सार्वजनिक निकायबाट कार्यान्वयन हुने विषयवस्तु हुन्। कुनै पनि देशको सार्वजनिक निकायहरू मध्ये नागरिकहरूसँग सबैभन्दा निकट रहेर काम गर्ने निकाय भनेको स्थानीय निकायहरू नै हुन्। नेपालको सन्दर्भमा पनि यही कुरा लागु हुन्छ। नेपालको संविधानले नै केन्द्र, प्रदेश र स्थानीय गरी तीन तहको संघात्मक शासकीय स्वरूपको परिकल्पना गरि व्यवहारतः लागु गरेको छ। यसप्रकार संविधानमै स्थानीय सरकारको रूपमा स्थानीय तहको व्यवस्था रहेको छ। स्थानीय तहको निर्वाचन नहुँदासम्म विगतकै स्थानीय निकायहरूले नै स्थानीय सरकारको रूपमा कार्यसम्पादन गर्दै आइरहेका थिए।

स्थानीय निकायसँग नागरिकहरूको सम्बन्ध प्रत्यक्ष र घनिष्ट रहेको हुन्छ। उपरोक्त सम्बन्धभित्र राज्यको सेवा सुविधा लिनेदेखि लिएर कर तिर्नेसम्मका सबै आयामहरू

समेटिएका हुन्छन् । सेवाप्रदायक निकाय र सेवाग्राही नागरिकबीचको अन्तर्क्रियालाई सहज, सुगम र सुव्यवस्थित बनाउने साधनको रूपमा विद्युतीय शासन आएको हुनाले स्थानीय निकायको सन्दर्भमा विद्युतीय सरकार एक महत्वपूर्ण र युगानुकूल रूपमा अनिवार्य विषय भइसकेको छ । पोखरा महानगरपालिका पनि देशको महत्वपूर्ण स्थानीय निकाय हो । पोखरा महानगरपालिकामा विद्युतीय सरकारको व्यवस्था र मौजुदा अवस्थाका बारेमा यो शोधपत्र केन्द्रित रहेको छ ।

१.२ अध्ययनको पृष्ठभूमि

राज्य सञ्चालनको आवश्यकता राज्यको उत्पत्तिसँगै भएको हो । राज्यको सञ्चालन एउटा वृहत प्रक्रिया हो । यसप्रकारको वृहत प्रक्रियालाई व्यवस्थित गराउन उपयुक्त संयन्त्र तथा साधनको आवश्यकता पर्दछ । राज्यमा शासनको नेतृत्व सरकारले गरेको हुन्छ र सरकारको मातहतमा विभिन्न प्रशासनिक निकायहरूको स्थापना गरिएको हुन्छ । विगतको समयमा राज्यको उद्देश्य सीमित थियो । शान्ति सुरक्षा कायम गर्नु र नागरिकबाट कर उठाउनुमा मात्र सीमित भएका तत्कालीन राज्यहरूलाई प्रहरी राज्य भन्ने गरिन्थ्यो । तर समयक्रमसँगै विश्वमा राज्यलाई लोककल्याणकारी बनाउने प्रयासको थालनी हुँदै आयो । “राज्य त्यसवेला मूलतः प्रहरी राज्य थियो र शान्ति, सुरक्षा राजस्वअसुली मात्र यसको कार्य मानिन्थ्यो । तर वर्तमान युगमा मानवजीवनको कुनै यस्तो पक्ष छैन जहाँ राज्यको प्रवेश र हस्तक्षेप नहोस् । कोक्रोदेखि चिहानसम्म जीवनका हरेक मोडमा आज मानिसलाई राज्यको सेवाको दरकार छ” (Sharma, 2059:76) ।

नागरिकले तिरेको करबाट राज्यको शासन संयन्त्रको रूपमा रहेका प्रशासनिक निकायहरू सञ्चालित भएका हुन्छन् । राज्यबाट नागरिकले प्राप्त गर्ने अधिकार तथा सेवा सुविधाहरूको प्रचलन एवं कार्यान्वयन गर्नु प्रशासनिक निकायहरूको काम र कर्तव्य हो । प्रशासनिक निकायहरूको सञ्चालन, व्यवस्थापन र ती निकायहरूले प्रवाह गर्ने सेवा सुविधाहरूलाई व्यवस्थित, गुणस्तरीय एवं प्रभावकारी बनाउन प्राविधिक साधनहरूको प्रयोगको आवश्यकता पर्दछ । “सरकारले आम नागरिकको सर्वोत्तम हित र उन्नतीको लागि निःशुल्क, सशुल्क वा अन्य कुनै प्रकारले प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा उपलब्ध गराउने सेवा सुविधालाई सार्वजनिक

सेवा भनिन्छ भने त्यस्तो सार्वजनिक सेवालाई राज्य वा सरकारले सेवाग्राहीसम्म पुऱ्याउने प्रकृयालाई सार्वजनिक सेवा प्रवाह भनिन्छ” (Sharma, 2071:238) ।

आजको समयमा प्राविधिक विकासले विश्वव्यापी स्थान ओगट्दै आएको छ । सूचना तथा प्रविधिका आधुनिक साधनहरूले सार्वजनिक नीति, प्रक्रिया तथा काम कारवाहीहरूमा परिवर्तन ल्याएको पाइन्छ । विश्वमा सूचना तथा प्रविधिहरूको विकास, प्रयोग र प्रचलन सँगै सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई गुणस्तरीय बनाउन मात्र नभई सार्वजनिक निकायहरूको उत्तरदायित्व र पारदर्शीतालाई प्रभावकारी बनाउन पनि विद्युतीय सरकारको अवधारणा आएको पाइन्छ । विद्युतीय सरकार भन्नाले विद्युतीय साधनहरूको प्रयोगबाट सञ्चालित शासन संयन्त्र तथा प्रशासनिक प्रक्रिया हो । “विद्युतीय सरकारले सूचना, प्रविधि र खासगरी इन्टरनेटको माध्यमबाट सरकारी काम कारवाही, नागरिकसँगको सम्बन्ध र सरकारी सेवाप्रवाहलाई व्यवस्थित गरेको हुन्छ” (Palvia & Sharma, 2007:1) ।

विश्वका धेरै देशहरूले विद्युतीय शासनको सुरुवात सार्वजनिक सूचना तथा सेवा प्रवाहबाट गरेको पाइन्छ । सन् १९९० को दशकदेखि सार्वजनिक क्षेत्रको काम कारवाहीमा इन्टरनेटको प्रयोग र यसका आयामहरूको विकास तीब्र हुँदै आएको देखिन्छ (Maraghi, 2008:12) । इन्टरनेटको प्रयोगले सूचनाको आदानप्रदानलाई विश्वव्यापी र द्रुत बनाइदियो । यसका साथै विभिन्न नीजि तथा सार्वजनिक प्रशासनिक काम कारवाहीहरूमा यसको प्रयोगले आमूल परिवर्तन पनि ल्याइदियो । परम्परागत प्रशासनिक प्रणालीका कमी कमजोरी तथा भन्कटहरूलाई विद्युतीय प्रविधिले धेरै हदसम्म समाधान गर्दै सेवा प्रवाहको गुणस्तर तथा प्रभावकारीतामा महत्वपूर्ण विकास गरेको पाइन्छ । यसले सेवाग्राहीको सन्तुष्टिमा पनि बृद्धि गरेको पाइन्छ ।

१.३ समस्याको कथन

शासन सञ्चालनका लागि प्रशासनको आवश्यकता पर्दछ । प्रशासकीय निकायहरूको प्रमुख कार्यमध्ये जनतालाई सेवा प्रवाह गर्नु पनि एक हो । युगानुकुल सेवा प्रवाह गर्ने साधनको रूपमा विद्युतीय सरकारको प्रचलन विश्वव्यापी हुँदै आएको पाइन्छ । सरकारी कार्यालयहरूमा धेरै संख्यामा कम्प्युटर थप्नु वा सरकारी वेबसाइट चलाउनुलाई मात्र विद्युतीय शासन

प्रणाली भनिँदैन । विद्युतीय शासनले सूचना तथा सञ्चार प्रविधिहरुको प्रयोग मार्फत परम्परागत सरकारलाई सुगम, पारदर्शी, प्रभावकारी र थप उत्तरदायी बनाई रूपान्तरण गर्ने काम गर्दछ । विद्युतीय शासन कस्तो हुन्छ भन्ने कुराको निर्धारण त्यहाँको राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक तथा प्राविधिक पक्षहरुले गर्दछ । विद्युतीय शासन प्रणालीले सरकार र जनता, सरकार र सरकारी कार्य, सरकार र सरकारी निकाय तथा सरकार र सरकारी कर्मचारी बीचमा सेतु तथा सञ्जालको रूपमा रहेर काम गरेको हुन्छ । यसले अनलाईनको माध्यमबाट सरकारी सूचना तथा सेवा प्राप्तिको पहुँचलाई सुलभ बनाउने, जनसहभागिता तथा नागरिक र सरकारी निकायबीचको आवश्यक अन्तरक्रियालाई अभिवृद्धि गर्दछ । यसप्रकार सरकारी सेवा प्राप्तिका लागि आवश्यक प्रमाण कागजातहरु इन्टरनेटको माध्यमबाट समेत पठाउन मिल्ने व्यवस्था आदिले प्रशासनिक सुगमता, उत्तरदायित्व तथा पारदर्शीतामा अभिवृद्धि, भ्रष्टाचारमा नियन्त्रण, विकासका लक्षप्राप्ति आदिमा सहयोग पुऱ्याउँदछ । विद्युतीय शासन केवल विकसित देशहरुमा मात्र प्रयोगमा आउँछ भन्ने कुरा सत्य होइन । विकासोन्मुख मुलुकहरुको प्रशासनिक प्रणालीमा पनि इन्टरनेटका केही महत्वपूर्ण आविस्कारहरुको प्रयोग सफलतापूर्वक हुँदै आएको पाइन्छ ।

यद्यपि धेरै कम्प्युटर चलाउँदैमा र इन्टरनेट जोड्दैमा विद्युतीय सरकार स्थापित हुने होइन र यसले प्रशासनमा हाल प्रचलित कागजी अभ्यासलाई सहजै डिजिटल प्रणालीमा लैजान पनि सक्दैन । विद्युतीय शासन प्रणाली प्रशासनिक रूपान्तरणको एउटा प्रक्रिया हो । नेपालमा स्थानीय सरकारको रूपमा रहेको निकायमध्ये पोखरा महानगरपालिका पनि एक हो । पोखरा मनपा कार्यालय एउटा प्रशासनिक निकायका साथमा सेवाप्रदायक निकाय पनि हो । पोखरा महानगरपालिका कार्यालयमा विद्युतीय शासनको कार्यान्वयनमा नीतिगत व्यवस्था, प्राविधिक व्यवस्थापन, दक्ष जनशक्ति तथा सबल नेतृत्व र सेवाग्राहीका सम्बन्धमा के कस्ता सम्भावना र समस्या देखिएका छन् भन्ने विषयमा नै यस शोधपत्रको समस्या कथन केन्द्रित रहेको छ ।

१.४ अध्ययनको उद्देश्य

पोखरा महानगरपालिका कार्यालयमा विद्युतीय शासनको सम्बन्धमा अध्ययन गर्नु यस शोधपत्रको मूल उद्देश्य रहेको छ भने विशिष्ट उद्देश्यहरु निम्नानुसारका रहेका छन् :

- (क) पोखरा महानगरपालिका कार्यालयमा विद्युतीय शासनको नीतिगत व्यवस्थाको विश्लेषण गर्नु,
- (ख) पोखरा महानगरपालिका कार्यालयमा विद्युतीय शासनको उपलब्धीहरू, चुनौती तथा सम्भावनाको अन्वेषण गर्नु ।
- (ग) पोखरा उपमहानगरपालिका कार्यालयमा रहेको विद्युतीय सरकार सम्बन्धी प्राविधिक व्यवस्थापन, दक्ष जनशक्ति तथा सबल नेतृत्वका बारेमा अध्ययन गर्नु ।

१.५ अध्ययनको औचित्य

कुनै पनि शोध कार्यका लागि अनुसन्धान विधिको आवश्यकता रहन्छ । विद्युतीय सरकारका बारेमा पोखरा महानगरपालिका कार्यालयमा केन्द्रीत रही गरिने यस अध्ययनमा आवश्यकता अनुसार गुणात्मक तथा मात्रात्मक तथ्याङ्कहरूको प्रयोग गरिएको छ । साथै अध्ययनमा प्राप्त तथ्याङ्कहरूलाई विवरणात्मक तथा विश्लेषणात्मक ढाँचामा प्रस्तुत गरिएको छ । यस अध्ययनमा तथ्याङ्कको स्रोतको रूपमा प्राथमिक र द्वितीय दुवै स्रोतको प्रयोग गरिएको छ ।

१.६ अध्ययनको महत्व

संसारमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकासले ल्याएको विश्वव्यापी परिवर्तनबाट अब कुनै पनि सभ्य समाज वा देश अछुतो रहन सक्ने अवस्था छैन । नेपालमा पनि सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका विभिन्न स्रोत साधनहरूको विभिन्न क्षेत्रमा प्रयोग प्रचलन हुँदै आइरहेको छ । पुरानो प्रशासनको कागजी ढड्डाको प्रयोगलाई आधुनिक कम्प्युटरले विस्थापित गरेको छ । बैंकिङ कारोबारहरूदेखि लिएर विद्यालयको व्यवस्थापनमा समेत विद्युतीय सञ्चार प्रविधिहरूको प्रयोग हुँदै आएको छ । सूचना तथा विद्युतीय सञ्चार प्रविधिले नागरिकको सामान्य दैनिकी देखि लिएर राज्यको वृहत्तर प्रणालीसम्मलाई आफ्नो सञ्जालमा समेटेको छ । यसप्रकारको परिप्रेक्ष्यमा राज्यको सबैभन्दा ठूलो संस्थाको रूपमा रहेको सरकार अब केवल सरकारको रूपमा मात्र होइन आधुनिक विद्युतीय सरकारको रूपमा स्थापित हुन दरकार छ र यो नै आधुनिक युगको वास्तविक माग पनि हो ।

यस शोधमा स्थानीय सरकारको रूपमा रहेको पोखरा महानगरपालिकामा विद्युतीय सरकारको विविध पक्षहरूको बारेमा अध्ययन गरिने हुँदा यसको महत्व मुख्यतः निम्नानुसारको रहन्छ :

- (क) विद्युतीय सरकारको परिचय र यसका विभिन्न पक्ष एवं आयामहरूको बारेमा अध्ययन गर्न ।
- (ख) पोखरा महानगरपालिका कार्यालयमा विद्युतीय सरकारको अवस्थाबारेमा जानकारी हासिल गर्न ।
- (ग) विद्युतीय सरकारको स्थापना र यसको कार्यान्वयनका चुनौतीहरूको बारेमा यथोचित जानकारीहरू हासिल गर्न ।

साथै विद्युतीय सरकारसम्बन्धी नीति निर्माण र यसको विकास, प्रबर्द्धनका साथै अन्य सुधारात्मक काम गर्न यस शोधको महत्व रहन्छ । यस्तै विद्युतीय सरकारको बारेमा जान्न इच्छुक विद्यार्थी, कर्मचारी, शोधकर्ता, नीति निर्माण तहमा रहेका सम्बद्ध अधिकारी र अन्य सबैलाई यो शोधपत्र लाभदायी हुने कुरामा विश्वास गर्न सकिन्छ ।

१.७ अध्ययनको सीमा

यो शोध पोखरा महानगरपालिका कार्यालयमा विद्युतीय सरकारको बारेमा गरिने भएको हुनाले पोमनपाको कार्यालय, नीति, योजना, कार्यक्रम, संरचना, कर्मचारी संगठन, प्रशासन आदि शोधको विषयवस्तुहरू हुन् । पोमनपा कार्यालयमा विद्युतीय सरकारको प्रबन्ध र यसको विविध पक्षका बारेमा स्थलगत अवलोकन, उत्तरदाताहरूबाट प्राप्त जानकारीहरू यस शोधका महत्वपूर्ण आधार हुन् । यो शोध पोखरा महानगरपालिका कार्यालयमा विद्युतीय सरकारको बारेमा गरिने यो शोध पोखरा महानगरपालिका कार्यालयमा सीमित छ । यो शोध त्रिभुवन विश्वविद्यालयको शैक्षिक कार्यक्रमका लागि तयार गरिएको हुनाले यसका आफ्नै ढाँचागत सीमाहरू पनि रहनेछन् । यो शोधबाट प्राप्त नतीजा अन्य निकायहरूमा लागु हुन वा नहुन पनि सक्दछन् ।

१.८ अध्ययनको संरचना

प्रस्तुत शोधपत्रलाई पाँच भागमा विभक्त गरी तयार पारिएको छ । साथै आवश्यकता अनुसार मुख्य शीर्षक, सहायक शीर्षक एवं उपशीर्षकहरू समावेश गरिएका छन् । जस अन्तर्गत पहिलो अध्यायमा अध्ययनको परिचय छ । दोस्रो अध्याय विद्युतीय सरकारको सैद्धान्तिक चर्चासँग सम्बन्धित रहेको छ । यस्तै तेस्रो अध्याय नेपालको नगरपालिका र विद्युतीय सरकारसँग सम्बन्धित छ । यसैगरी चौथो अध्याय विद्युतीय सरकारको अवसर र चुनौतीहरूसँग सम्बन्धित रहेको छ । अन्त्यमा अध्याय पाँच अन्तर्गत अध्ययनको निष्कर्षको रूपमा उपसंहार रहेको छ ।

अध्याय दुई

सन्दर्भ साहित्यको अध्ययन

२.१ सैद्धान्तिक समिक्षा

२.१.१ विद्युतीय सरकारको परिभाषा

विद्युतीय सरकारलाई अंग्रेजी भाषामा "Electronic Government" भनिन्छ । यसलाई छोटकरीमा "E-Government" भन्ने गरिन्छ । यसका साथै "Digital Government", "Online Government", "e-Govt." आदि विभिन्न नामहरूको पनि प्रयोग भएको पाइन्छ (Dhakal, 2010:1) । ती भिन्न नामहरूले सरकारी कार्यनीतिभिन्नको प्राधान्यतालाई प्रतिबिम्बित गर्दछ । यस्तै विद्युतीय सरकारका बारेमा धेरै प्रकारका परिभाषाहरू पाइन्छन् । विद्युतीय सरकार देशको केन्द्रीय, प्रादेशिक वा स्थानीय निकायहरूबाट इन्टरनेटमा आधारित सेवा प्रवाहलाई जनाउने एउटा विशिष्ट शब्द हो । सरकारको दैनिक कार्य सञ्चालनदेखि लिएर सरकारी सेवा प्रवाह र त्यसको सूचनाका साथै नागरिक सहभागितालाई प्राविधिक रूपमा जोड्ने कार्यमा यसको प्रयोग हुने गर्दछ । विद्युतीय सरकारले शासन तथा प्रशासनमा परम्परागत शासन प्रणालीका साधनहरूलाई विस्थापित गर्दै सूचना तथा प्रविधिमूलक आधुनिक साधनहरूको स्थापना गर्दछ ।

२.२ पूर्व साहित्यको समिक्षा

“विद्युतीय सरकार कुनै पनि सरकारका लागि पूर्ण नवीन सूचना तथा सञ्चार प्रविधिहरूको प्रयोगबाट खासगरी वेबमा आधारित इन्टरनेटका प्रयोग समाग्रीहरू (Internet Applications) मार्फत नागरिक तथा अन्य व्यवसायहरूलाई सरकारी सूचना तथा सेवाहरूमा अत्यन्त सहज पहुँच प्रदान गर्ने, सेवाको गुणस्तरमा सुधार गर्ने, वृहत्तर अवसरहरूलाई प्रदान गर्ने तथा लोकतान्त्रिक संस्था तथा प्रक्रियाहरूलाई सहभागितामूलक बनाउने एउटा कार्यदिशा हो” (Fang, 2002:1) ।

विद्युतीय सरकारको बारेमा विभिन्न परिभाषा तथा धारणाहरू पाइन्छन् । यस सम्बन्धमा केही विशिष्ट एवं विश्वव्यापी संस्थाहरूले दिएको परिभाषालाई यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

संयुक्त राष्ट्रसंघका अनुसार “इन्टरनेट तथा विश्वव्यापी वेबको प्रयोगबाट नागरिकहरूलाई सरकारी सूचना तथा सेवा प्रदान गर्नुलाई विद्युतीय सरकारको रूपमा परिभाषित गरिन्छ” (UN, 2008) ।

विश्व बैंकका अनुसार “विद्युतीय सरकारले सरकारी निकायहरूद्वारा गरिने सूचना तथा प्रविधि (जस्तै, विश्वव्यापी सञ्जाल, इन्टरनेट र मोबाइल लेखा प्रणाली) को त्यस्तो प्रयोगलाई बुझाउँदछ जसले नागरिक, व्यवसायिक तथा अन्यसँग सरकारी अंगहरूसितको सम्बन्धलाई परिवर्तन गर्ने क्षमता राख्दछ । त्यस्ता प्रविधिहरूले नागरिकहरूलाई उत्कृष्ट सरकारी सेवा प्रवाह गर्ने, उद्योग तथा व्यवसायसँग परिष्कृत अन्तक्रिया गर्ने, सूचनामा पहुँच पुऱ्याएर नागरिक सशक्तिकरण गर्ने तथा सरकारी व्यवस्थालाई थप प्रभावकारी बनाउने जस्ता भिन्न प्रकारका लक्षहरूको प्राप्तिमा सहयोग पुऱ्याउन सक्दछ । फलस्वरूप भ्रष्टाचारमा कमी, पारदर्शितामा बृद्धि, सेवा प्राप्तिमा उच्च सुलभता, राजस्वमा बृद्धि तथा लागतमा कमी जस्ता फाइदाजनक नतीजा हुन सक्दछ” (World Bank, 2001) ।

आर्थिक सहयोग तथा विकास संघ (Organization for Economic Co-operation and Development) का अनुसार “विद्युतीय सरकार सम्पूर्ण रूपमा सुधारको कार्यसूची बोकेको महत्वपूर्ण घटक हो किनकी यसले सुधार गर्ने साधनको रूपमा काम गर्दछ, यसले सार्वजनिक व्यवस्थापन सुधारको पक्षलाई नवीकरण गर्दछ, यसले आन्तरिक दृढतालाई महत्व दिन्छ र यो सुशासनका उद्देश्यहरूप्रति प्रतिबद्ध रहन्छ” (OECD, 2003) ।

यूरोपियन यूनियन (EU) का अनुसार “विद्युतीय सरकार भनेको सार्वजनिक प्रशासनमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगका साथै संस्थागत परिवर्तन र नवीन सीपको माध्यमबाट सार्वजनिक सेवा तथा लोकतान्त्रिक प्रक्रियालाई परिष्कृत गर्नु हो” (EU, 2009) ।

यसैगरी Global Business Dialogue on Electronic Commerce (GBDE) का अनुसार “विद्युतीय सरकारले त्यस्तो अवस्थालाई निर्दिष्ट गर्दछ, जहाँको प्रशासनिक, विधायिकी तथा न्यायिक निकायहरू (केन्द्र तथा स्थानीय दुवै) को आन्तरिक तथा वाह्य काम कारवाहीहरू प्रविधियुक्त तथा विद्युतीय सञ्जालयुक्त प्रणालीहरूको प्रभावकारी प्रयोगबाट सार्वजनिक सेवाको व्यवस्थामा उत्कृष्ट गुणस्तर महसुस गराउँदछ” (www.gbde.org) ।

यस्तै Working Group on E-government in the Developing World का अनुसार “सरकारी योग्यताको प्रवर्तन गर्न, सरकारी सेवालार्ई अझ बढी पहुँचयोग्य बनाउन, सूचनामाथिको नागरिक पहुँचलाई वृहत्तर बनाउन तथा सरकारलाई नागरिकप्रति थप उत्तरदायी बनाउन गरिने सूचना तथा सञ्चार प्रविधिहरूको प्रयोग नै विद्युतीय सरकार हो । विद्युतीय सरकार इन्टरनेट, टेलिफोन, सामुदायिक सेवा केन्द्रहरू, ताररहित साधन तथा अन्य सञ्चार प्रणालीको माध्यमबाट सेवा प्रवाह गर्ने कार्यमा संलग्न हुन सक्दछ” (www.pacificcouncil.org) ।

संयुक्त राज्य अमेरिकाको विद्युतीय सरकारसम्बन्धी ऐन, २००२ (US E-Government Act, 2002) का अनुसार “विद्युतीय सरकार भनेको सरकारद्वारा प्रयोग गरिने वेबमा आधारित इन्टरनेट प्रयोग सामाग्रीहरू तथा अन्य सूचना प्रविधिहरूको

संयुक्त प्रक्रिया हो जसले निम्न प्रविधिहरूको पनि कार्यान्वयन गर्दछ :

- (क) सरकारी सूचना र सेवा प्रवाहमा नागरिक, अन्य संस्था तथा अन्य सरकारी इकाईहरूको पहुँचको अभिवृद्धि गर्नु र
- (ख) सरकारी कामकारवाहीमा सुधार ल्याउनु जहाँ प्रभावकारिता, दक्षता, सेवाको गुणस्तर वा स्वरूपको परिवर्तन समावेश हुनु सक्छ” (US E-Government Act, 2002) ।

पोखरा महानगरपालिका कार्यालयमा विद्युतीय सरकार सम्बन्धी अध्ययन गरिएको यस शोधपत्र तयार गर्दा यस विषयमा यस अधि प्रकाशित भएको विभिन्न पुस्तकहरू, अनुसन्धानात्मक आलेखहरू, प्रतिवेदनहरू तथा सान्दर्भिक लेख सामाग्रीहरूको अध्ययन एवं

समीक्षा गरिएको छ । अध्ययन गरिएका मुख्य मुख्य सामाग्रीहरुको सार संक्षेप निम्नानुसार प्रस्तु गरिएको छ ।

Regmi, 2069 को अनुसन्धानात्मक आलेख “सेवाप्रवाह सरलीकरणका विधिहरु” मा सार्वजनिक सेवाप्रदायक निकायहरुले नयाँ प्रविधि, सीप र व्यवस्थापकीय उपायहरुको प्रयोगबाट के कसरी सेवाग्राही र सेवाप्रदायकबीचको दूरी घटाउन सकिन्छ भन्ने सम्बन्धमा चर्चा गरिएको छ । विगतमा पजनी प्रथाबाट गुञ्जै आएको प्रशासन आज विश्व शासनको रुपमा संयुक्त राष्ट्र संघको प्रभाव, स्थानीय कामको विश्वव्यापी असर पर्ने र विश्वव्यापी कामले स्थानीय असर पर्ने तथ्यले सरकारी कर्मचारीतन्त्रको काम र शैलीमा फरकपन आएको कुरालाई यस आलेखमा औँल्याइएको छ (४४:२/१८८-१८९)। सार्वजनिक सेवाप्रवाहलाई सहज, सुगम, गुणस्तरीय र सरलरुपमा प्राप्त गर्न सकिने बनाउन प्रयोग हुने स्रोत साधनहरुको बारेमा चर्चा गरिएको यस आलेखमा विद्युतीय सरकारको स्थापनाको आवश्यकतालाई पनि जोड दिएको पाइन्छ । सार्वजनिक निकायले सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगलाई बृहत्तर बनाउनुपर्ने सन्दर्भमा विद्युतीय सरकारको विकास गर्नुपर्ने कुरालाई यस आलेखले उल्लेख गरेको भएता पनि विद्युतीय सरकारको बारेमा खास विश्लेषण भएको भने पाइँदैन ।

Sharma, 2071 को अनुसन्धानात्मक आलेख “सार्वजनिक सेवा प्रवाहको सैद्धान्तिक र व्यवहारिक पक्ष” मा सार्वजनिक सेवालाई सेवाग्राही नागरिकप्रति कसरी उत्तरादायी र जिम्मेवार बनाउन सकिन्छ भन्ने बारेमा चर्चा गरिएको छ । सेवा प्रवाहका सैद्धान्तिक पक्षमा सुशासन, समावेशीता, सरकारको पुनः आविष्कारको सिद्धान्त, नयाँ सार्वजनिक सेवाको सिद्धान्त आदिका बारेमा व्याख्या गरिएको छ (३६:१/२३८-२४७)। यस आलेखमा सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई सार्वजनिक प्रशासनको आधारभूत जिम्मेवारीको रुपमा औँल्याएको पाइन्छ । यस आलेखमा सार्वजनिक सेवाप्रवाहको क्षेत्रमा देखिएका व्यवहारिक समस्याहरुको समाधानका लागि प्रशासनिक निकायहरुको कामकारवाहीमा विद्युतीय शासन पद्धति (E-Governance System) का प्रक्रियाहरु क्रमशः प्रयोग गर्दै कागजरहित कार्यालय (Paperless Office) को स्थापना गर्ने भनी सुझाव दिएको पाइन्छ । विद्युतीय सरकारलाई सार्वजनिक सेवाप्रवाहको गुणस्तरलाई सुधार गर्ने साधनको रुपमा स्थापित गर्नुपर्दछ भन्ने

कुरालाई जोड दिएको यस आलेखमा विद्युतीय सरकारको बारेमा यथोचित विवेचना भएको भन्ने पाइँदैन ।

Wirtz and Daiser (2015) को पुस्तक "E-Government" विद्युतीय सरकारको नीति, प्रक्रिया र साधनहरूको बारेमा केन्द्रित रहेको छ । सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको बढ्दो विश्वव्यापी प्रयोग, सरकारको शासन व्यवस्था र नागरिकसँगको सम्बन्ध बहुआयामिक र जटिल बन्दै गएको परिप्रेक्षमा विद्युतीय सरकारको समयसापेक्ष अभ्यासको आवश्यकता टड्कारो बन्दै गएको छ । सार्वजनिक क्षेत्रको सूचनामा सहज पहुँच, सार्वजनिक क्षेत्रसँगको नागरिक अन्तक्रियामा अभिवृद्धि, सार्वजनिक सेवाको गुणस्तरमा सुधार, दक्षता र प्रभावकारीतामा अभिवृद्धि, पारदर्शिता र उत्तरदायित्वको निर्माण, कर्मचारीतन्त्रमाथि सरकारी नियन्त्रणमा सुधार, सहभागिता र समन्वयमा सुधार, विद्युतीय प्रजातन्त्रको व्यवस्था, सामाजिक, रोजगारी, स्वास्थ्य र शिक्षा क्षेत्रमा लाभ, प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनमा सहयोग र नागरिक सशक्तिकरण आदि विद्युतीय सरकारको अपेक्षित लाभको रूपमा रहेको कुरालाई यस पुस्तकमा व्याख्या गरिएको छ ।

यसका साथै विभिन्न विकसित देशहरूमा भइरहेको विद्युतीय सरकारको अभ्यासको अध्ययनलाई पनि यस पुस्तकमा प्रस्तुत गरिएको छ । विद्युतीय सरकारका चुनौतीहरू र यसको सफल कार्यान्वयनका तत्वहरूको बारेमा पनि यस पुस्तकमा व्याख्या गरिएको पाइन्छ । विद्युतीय सरकारको नीति र कार्यान्वयनको पक्षमा केन्द्रित यस पुस्तकमा स्थानीय निकायमा यसको अभ्यासको सम्बन्धमा भन्ने उचित चर्चा गरिएको पाइँदैन ।

Fang (2002) को अनुसन्धानात्मक आलेख "E-Government in Digital Era: Concept, Practice, and Development" मा विद्युतीय सरकारको अवधारणा, अभ्यास र विकासका बारेमा विवेचना गरिएको पाइन्छ । यस आलेखमा विद्युतीय सरकारलाई सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगबाट सरकारी सेवा प्रवाहमा परिवर्तन गर्ने नुतन पद्धतिको रूपमा चित्रण गरिएको छ । विद्युतीय सरकारले सार्वजनिक सेवालाई गुणस्तरीय र सहजप्राप्य बनाउनुका साथै प्रजातान्त्रिक संस्था तथा प्रक्रियामा नागरिकहरूको वृहत्तर सहभागितालाई समेत सुनिश्चित गर्दछ भन्ने कुरालाई यस आलेखले जोड दिएको पाइन्छ (१०:२/१-२२) । विद्युतीय सरकारको क्षेत्रमा प्रयोगमा आएका विविध पद्धतिहरूलाई यस आलेखले चर्चा गरेको

छ, भने विद्युतीय सरकारको विकासमा आइपर्ने चुनौतीहरूका बारेमा पनि व्याख्या गरिएको पाइन्छ । यो आलेखले विद्युतीय सरकारको सैद्धान्तिक पक्षहरूको विवेचना, संरचनागत अभ्यास पद्धति तथा सार्वजनिक प्रशासनमा विद्युतीय सरकारको विकास तथा भावि अध्ययनका लागि केही सुभावहरू समेत प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । विशेष गरी विद्युतीय सरकारको सैद्धान्तिक पक्षहरूमा केन्द्रित यस आलेखमा स्थानीय निकायहरूमा यसको व्यवहारिक अभ्यासका सन्दर्भमा भने उचित विश्लेषण भएको पाइँदैन ।

Palvia and Shalindra (2007) को अनुसन्धानात्मक आलेख "E-Government and E-Governance: Definitions/Domain Framework and Status around the World" मा विद्युतीय सरकार र विद्युतीय शासनका विविध पक्षहरूको चर्चा गरिएको पाइन्छ । खासगरी विद्युतीय सरकारका बारेमा विभिन्न विश्वसंस्थाहरूले गरेको परिभाषाहरू, विद्युतीय सरकारको विश्वव्यापी प्रचलन, विद्युतीय शासनले सरकारी संस्था र संरचनामा ल्याउने परिवर्तन, विद्युतीय प्रजातन्त्रको अभ्यास आदि विषयवस्तुहरू समेटिएको पाइन्छ (४:१३२/१३५) । यस आलेखमा विद्युतीय सरकारको अभ्यासलाई विभिन्न देशहरूको विकास सुचकाङ्कसँग जोडेर अध्ययन गरिनुका साथै विद्युतीय सरकारको उच्चतम अभ्यास गरेका विश्वका ५० देशहरूको सुचकाङ्क पनि प्रस्तुत गरिएको छ । इन्टरनेट र विद्युतीय साधनको प्रयोग गरी नागरिकलाई उचित समयमा गुणस्तरीय सेवा प्रदान गर्ने, सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई सबैको पहुँचयोग्य बनाउने, समय र लागतको वचत गर्ने, योजना, समन्वय, निरीक्षण तथा कर्मचारी व्यवस्थापनमा परिवर्तन ल्याउने कार्यमा विद्युतीय सरकारको प्रमुख भूमिका रहने कुरालाई यस आलेखले जोड दिएको पाइन्छ । तथापि स्थानीय सरकारी निकायहरूमा विद्युतीय सरकारले गर्न सक्ने कामहरूको बारेमा भने उचित चर्चा भएको पाइँदैन ।

Misra (2006) को अनुसन्धानात्मक कार्यपत्र "Defining e-Government: a citizen centric criteria-based approach" मा सार्वजनिक निकायहरूद्वारा नागरिकहरूलाई प्रदान गर्ने सेवा सुविधाहरूको गुणस्तरका अभिवृद्धि गर्ने साधनको रूपमा विद्युतीय सरकार के कति सफल हुनसक्छ तथा यसका चुनौती र कमजोर पक्षहरू के कस्तो रहेको छ भन्ने बारेमा चर्चा गरिएको पाइन्छ (१०:१/५७१) । विद्युतीय सरकारको सफल कार्यान्वयनका लागि यस

कार्यपत्रले नागरिक केन्द्रित सेवाहरुमा विद्युतीय सरकारको दायरा फराकिलो हुनुपर्नेमा जोड दिएको पाइन्छ । विश्वमा विद्युतीय सरकारको प्रचलनसँगै नयाँ नयाँ चुनौतीहरु पनि देखा पर्दै गएको कुरालाई यस कार्यपत्रले उल्लेख गरेको छ । सार्वजनिक सेवा प्रवाह प्रति नागरिकहरुको बढ्दो असन्तुष्टि नै विद्युतीय सरकारको प्रमुख चुनौतीको रूपमा रहेको कुरा पछिल्लो दशकको अभ्यासले पुष्टि गरेको तथ्यलाई यस कार्यपत्रले प्रस्तुत गरेको छ । एकाङ्की कार्यान्वयनले मात्र विद्युतीय सरकार सफल नहुने र विद्युतीय सरकारको परिभाषालाई फराकिलो रूपमा लिनुपर्ने, यसको कार्यात्मक पक्षलाई सावधानिपूर्वक एवं व्यवस्थित रूपमा राज्यको केन्द्र, प्रदेश र स्थानीय तहमा लागु गराउनुपर्ने, र यसको उद्देश्यलाई नागरिक केन्द्रित गर्नुपर्नेमा यस कार्यपत्रले जोड दिएको छ । विद्युतीय सरकारको नागरिक केन्द्रित अवधारणामा आधारित यस कार्यपत्रले स्थानीय तहमा यसको अभ्यासको बारेमा भने आवश्यक विवेचना गरेको पाइँदैन ।

Holzer and Manoharan (2006) को अध्ययनपत्र "Global Trends in Municipal E-Government: An Online Assessment of Worldwide Municipal Web Portal" विश्वका ठूला नगरमा विद्युतीय सरकारको प्रचलित अभ्यासका बारेमा गरिएको अन्तर्राष्ट्रिय सर्वेक्षणको नतीजामा आधारित रहेको छ । उक्त सर्वेक्षण सन् २००५ मा गरिएको थियो । यो अध्ययनले विश्वव्यापी रूपमा सुरक्षा एवं गोपनीयता, प्रायोगिकता, सामर्थ्य, सेवा र नागरिक सहभागिता गरी पाँच किसिमका आधारमा त्यहाँको विद्युतीय शासनको मूल्याङ्कन गरी नगरहरुलाई श्रेणीबद्ध गरेको पाइन्छ । जसमा कोरियाको सियोल, संयुक्तराज्य अमेरिकाको न्यूयोर्क, चीनको सांघाई र हङकङ, अस्ट्रेलियाको सिड्नी, सिंगापुर र जापानको टोकियोजस्ता नगरहरुलाई अग्रपंक्तिमा प्रस्तुत गरेको छ (१०:१:१/५०४) । यसका साथै यस अघि पछिल्ला दुई वर्षमा गरिएका अध्ययनहरुलाई पनि तुलना गरी प्रस्तुत गरिएको छ । यस अध्ययनपत्रमा नागरिक लक्षित विद्युतीय सरकारका रणनीतिहरुको बारेमा पनि चर्चा गरिएको छ । विश्वका विकसित देशका नगरपालिकाहरुको विद्युतीय सरकार र शासनलाई मात्र समेटेको यस अध्ययनले अविकसित र विकासोन्मुख देशका नगरपालिकाको विद्युतीय सरकारलाई समेट्न सकेको छैन ।

Rahman (2010) को कार्यपत्र "Framework of e-Governance at the Local

Government Level" स्थानीय सरकारी तहमा विद्युतीय सरकारको संरचनाका बारेमा केन्द्रित रहेको छ । विशेषगरी विद्युतीय सरकारले स्थानीय तहमा पहुँचको निर्माण, नीति निर्णय निर्माण र सहभागिता गरी तीन प्रकारबाट प्रत्यक्ष काम गरेको हुन्छ भन्ने कुरालाई यस कार्यपत्रले प्रकाश पारेको छ । यस कार्यपत्रमा विद्युतीय सरकारले स्थानीय प्रजातान्त्रिक प्रकृतिलाई सुदृढ, एकताबद्ध, जवाफदेहीता र पारदर्शीताको निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउँदछ भन्ने, सरकारी सूचनमा पहुँचको अभिवृद्धि गर्दछ, यस्तै सेवा प्रवाहको प्रकृतिलाई सहज, गुणस्तरीय र प्रभावकारी बनाउन मद्दत गर्दछ भन्ने कुरालाई जोड दिएको छ । स्थानीय तहमा विद्युतीय सरकारको सैद्धान्तिक पक्षमा केन्द्रित भएकाले यो कार्यपत्र व्यवहारिक अभ्यासका सम्बन्धमा भने अपूर्ण नै देखिन्छ ।

Alshehri and Drew (2010) को अनुसन्धानात्मक आलेख "E-Government Fundamentals" विद्युतीय सरकारसम्बन्धी आधारभूत जानकारीहरूमा केन्द्रीत रहेको छ । प्रभावकारी विद्युतीय सरकार विश्वका धेरै सरकारहरूको महत्वपूर्ण उद्देश्यको रूपमा रहेको सन्दर्भमा विद्युतीय सरकारको अर्थ, प्रकार, लाभ तथा चुनौतीका विषयहरूमा यस आलेखमा विवेचना गरिएको छ । सूचना तथा सञ्चार प्रविधि आजको समयको महत्वपूर्ण विशेषता रहेको छ, र यसले सबै प्रकारका क्षेत्रमा नवीनतम परिवर्तन तथा विकास ल्याउने हुनाले यसको आवश्यकता र महत्व बढ्दै गएको छ । विद्युतीय सरकारबाट प्राप्त हुने लाभलाई व्यापक बनाउने र चुनौतीहरूलाई सामना र समाधान गर्न सक्ने व्यवस्थाको निर्माणमा आवश्यक उपायहरूको चर्चा यस आलेखमा गरिएको छ । विद्युतीय सरकारको नीतिगत र सैद्धान्तिक पक्षमा केन्द्रित यस आलेखमा स्थानीय निकायमा हुने विद्युतीय सरकारको अभ्यासका बारेमा भने आवश्यक विवेचना गरिएको पाइँदैन ।

यसप्रकार नेपालको स्थानीय निकाय/तहमा विद्युतीय सरकारको सन्दर्भमा रहेर कुनै पनि खास अध्ययन भएको देखिँदैन । यसका साथै पोखरा उपमहानगरपालिकाको सम्बन्धमा पनि विद्युतीय सरकारका बारेमा हालसम्म कुनै शोध भएको देखिँदैन । सूचना तथा सञ्चार प्रविधिले ल्याएको विश्वव्यापी परिवर्तनलाई आत्मसात गर्दै सार्वजनिक निकायको व्यवस्थापनलाई युगानुकूल बनाउने र सेवा प्रदायक निकायहरूले सो अनुरूप सेवा प्रवाह गरी नागरिकलाई सन्तुष्ट राख्नु पर्ने आजको आवश्यकता हो । यसपरिप्रेक्षमा आवश्यक नीति

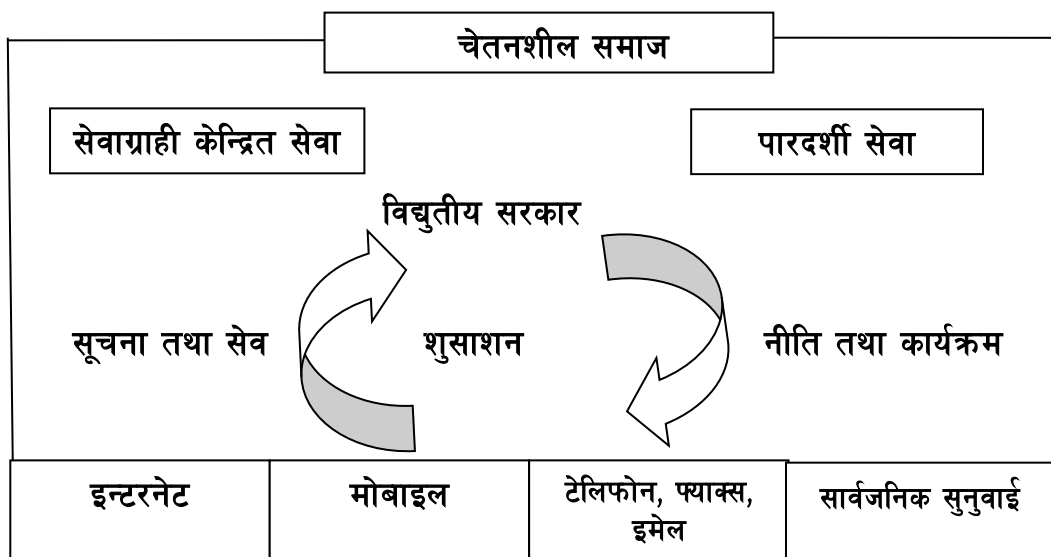
निर्माण, कार्यान्वयन र अभ्यासका लागि उपयुक्त अध्ययनको आवश्यकता पर्दछ । सोही आवश्यकतालाई परिपूरण गर्ने हेतुले एवं यससम्बन्धमा यसअघि पर्याप्त शोध अध्ययन भएको नपाइएकाले यस विषयमा शोध गर्नु आवश्यक ठानी यो शोध तयार गरिएको हो ।

२.३ अवधारणागत खाका

विश्वव्यापी रूपमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकाससँगै बदलिँदो समयानुरूप देशको शासन व्यवस्था र सरकारी प्रणालीलाई पनि युगानुकूल परिवर्तन गर्नुपर्ने आवश्यकता टड्कारो रूपमा देखिएको छ, जसबाट नेपाल पनि अछुतो छैन । सन् २०१४ मा संयुक्त राष्ट्रसंघले गरेको विद्युतीय सरकारसम्बन्धी सर्वेक्षण अनुसार विद्युतीय सरकारको विकास सूचकाङ्कमा दक्षिण कोरिया पहिलो स्थानमा रहेको छ भने नेपाल १६५ औँ स्थानमा रहेको छ । यसले नेपालले विद्युतीय सरकारको विकासका लागि अझै धेरै कार्य गर्नु पर्ने देखिन्छ । तथापि नेपालको परम्परागत प्रशासनिक प्रणालीलाई समयानुकूल सुधार गर्दै आधुनिक र व्यवस्थित बनाउने क्रम समय समयमा हुँदै आएको पनि पाइन्छ । आजको युग सुहाउँदो विद्युतीय सरकारको अभ्यासका लागि पनि नेपालको सरकार लागि परेको देखिन्छ ।

उक्त अवधारणालाई चित्रमा पनि हेर्न सकिन्छ ।

चित्र नं. २.१ विद्युतीय सरकारको लक्षानुसारको अवधारणाचित्र

चित्र २.१ का अनुसार विद्युतीय सरकारको आधारशीला शुशासन कायम गर्नु हो । सरकारको मातहतमा रहेका सबै निकायहरूमा विद्युतीय सरकार मार्फत प्रविधियुक्त पहुँच हुनुलाई विद्युतीय सरकार भनिन्छ, जसको माध्यमबाट उसले आफ्नो नीति तथा कार्यक्रम अनुसारका सूचना तथा सेवाहरू इन्टरनेट, मोबाइल, टेलिफोन, फ्याक्स, इमेल तथा सार्वजनिक सुनुवाईको माध्यमबाट शुशासन प्रवाहित गर्दछ । त्यस्तो सेवा सेवाग्राही केन्द्रित एवं पारदर्शी हुन्छ । यसको सफल कार्यान्वयनका लागि चेतनशील समाज अपेक्षित रहन्छ ।

यसैगरी सन् २००९ मा नेपाल सरकारको एकीकृत तथ्याङ्क केन्द्र (Government Integrated Data Center- GIDC) को स्थापना भएको पाइन्छ । यसले विद्युतीय सरकारको व्यवस्थापनमा सहयोग गर्ने उद्देश्य लिएको छ । हाल नेपालमा कार्यान्वयनको प्रक्रियामा रहेका विद्युतीय सरकार सम्बन्धी आयोजनाहरू निम्न उल्लेखित रहेका छन् ।

२.४ विद्युतीय शासनका आवश्यकताहरू

विद्युतीय शासनका विशेषताहरूलाई कार्यान्वयनमा ल्याउन व्यवस्थित मार्गचित्र तथा परिपक्व योजना निर्माणका सँगै अधिकतम प्रयत्नको पनि आवश्यकता पर्दछ । विद्युतीय सरकारका सम्बन्धमा सबै प्रकारका आवश्यकताहरूलाई यस शोधपत्रमा उल्लेख गर्न सकिँदैन तथापि ती योजनाहरूले निर्दिष्ट लक्षहरू प्राप्त गर्ने पर्ने हुन्छ । जो निम्नानुसार छन् (Ahmad and others, 1999) :

- मुख्य सरकारी संरचना, सरकारको तल्लो निकायका तथा सरकारी सेवाग्राहीका बीचमा समानान्तर रूपमा सूचना सञ्जालको प्रयोग ।
- कुनै साधारण तथा प्रभावकारी संयन्त्रमार्फत तत्कालिक विधि तथा प्रक्रियालाई प्रतिस्थापन ।
- व्यवस्थापकीय संरचनाको विस्तारले व्यवस्थापन तहमा सरकारी निकायको शक्ति र प्रभावकारीतामा बृद्धि
- सेवाग्राहीको हितमा जिम्मेवारीमा सुधार तथा उत्कृष्ट सेवा प्रवाह गर्नका लागि उनीहरूको अन्तर्क्रियामा जोड
- समानान्तर प्रणाली र तीमध्येको अत्याधिकतालाई बहिस्कर गरी सरकारी निकायले गर्ने कार्यसम्पादनको प्रशासनिक खर्च तथा जटिलतालाई घटाउनु ।

- नागरिक समाज, व्यवसाय र तथा सरकारको स्वरूपमा परिवर्तन गरी तिनको बीचमा समन्वयको स्थापना गर्नु (हेर्नुहोस् चित्र नं. २.२) ।

माथि उल्लेखित सबै उद्देश्यहरूका लागि देखिने, र महसुश गर्न सकिने तथा प्रभावकारी, विश्वसनीय तथा परिणामदायि सरकारी विद्युतीय प्रक्रिया तथा दक्ष जनशक्तिको आवश्यकता पर्दछ ।

२.५ विद्युतीय सरकारको वर्गीकरण

विद्युतीय सरकारले आफ्नो अधिकारक्षेत्रभिन्न रहेकाहरूलाई सरकारमार्फत विद्युतीय सेवाहरू प्रदान गरेको हुन्छ । त्यसप्रकारका सेवाहरूको वर्गीकरण प्रयोगकर्ताको आवश्यकताका आधारमा तथा यसको विविधताले तय गर्दछ । प्रयोग प्रणालीका आधारमा विद्युतीय सरकारलाई मुख्यरूपले चार प्रकारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । जसलाई तलका उपशीर्षकहरूमा प्रस्तुत गरी व्याख्या गरिएको छ ।

२.५.१ सरकारदेखि सेवाग्राहीसम्म

सरकारले आफ्नो सेवाहरू सेवाग्राहीसम्म पुऱ्याउनु उसको प्रमुख दायित्व हो । विद्युतीय सरकारको वर्गीकरणमा 'सरकारदेखि सेवाग्राहीसम्म' लागु हुने प्रयोग प्रणाली प्रमुख रूपमा रहेको छ । अधिकांश सरकारी सेवाहरू यस अन्तर्गत पर्दछन् । यसले आफ्नो बृहत्तर विद्युतीय स्रोतका माध्यमबाट सेवाग्राही दैनिक चासो र सरोकारसँग सम्बन्धित सरकारी कामकारवाही तथा विषयहरूलाई सम्बोधन गर्दछ । विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयपछि सरकार र नागरिक निरन्तर रूपमा जोडिन्छन् । यसले उत्तरदायित्व, लोकतन्त्र र सरकारी सेवाको सुधारमा सहयोग गर्दछ । विद्युतीय सरकारको प्राथमिक लक्ष्य भनेको नै नागरिकको सेवा गर्नु हो र वेबसाइटको माध्यमबाट सरकार-नागरिक अन्तर्क्रियालाई सहज बनाइ सार्वजनिक सूचनालाई अझ पहुँचगम्य बनाउनुका साथै प्रशासनिक कामकारवाहीको समय र लागतलाई घटाउनु हो (Ndou, 2004) । 'सरकारदेखि सेवाग्राहीसम्म' लागु हुने प्रयोग प्रणालीले बहुआयामिक माध्यमको प्रयोग मार्फत सेवाग्राहीलाई जुनसुकै ठाउँ तथा समयमा पनि सरकारी सूचना तथा सेवामा सहज र तत्काल पहुँच कायम गराउँदछ । यसका साथै निश्चित प्रकारका प्रबन्धहरूको तय गर्न, प्रमाणीकरण गर्न, सरकारी राजश्व तिर्न तथा अन्य सुविधाका लागि निवेदन गर्न, 'सरकारदेखि नागरिकसम्म' लागु हुने प्रयोग प्रणालीमा भईपरि

आउनसक्ने समय र भौगोलिक बाधाहरूलाई सुल्झाउन सक्ने नेतृत्वको सक्षमताले नै एकअर्काको सम्पर्कमा आउन चाहने नागरिकहरूलाई जोड्न र सरकारमा नागरिक सहभागितालाई अभिवृद्धि गर्न सक्दछ (Seifert, 2003) ।

२.५.२ सरकारदेखि सरकारसम्म

यसले सरकारी विभागहरू, संगठनहरू र उच्च सरकारी तथ्याङ्कसंग्रहमा आधारित निकायहरूको बीचमा हुने विद्युतीय सञ्चार सम्पर्कलाई जनाउँदछ । यसका साथै सरकार तथा उसको मातहतका कर्मचारी प्रशासनबीचको सम्बन्धलाई पनि यसले जनाउँदछ । विद्युतीय सञ्चार सम्पर्क तथा सहकार्यले सरकारी कामकारवाहीको प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउँदछ जसले संग्रहित तथ्याङ्क र स्रोतको वितरणमा दक्षता तथा सामर्थ्य अभिवृद्धिमा सहयोग पुऱ्याउँदछ । यसले लाभ र क्षतिपूर्तिसम्बन्धी नीतिको, तालिम तथा सिकाईका अवसरहरूको एवं नागरिकलाई तत्काल प्रदान गर्नुपर्ने अधिकारसम्बन्धी कानूनका सम्बन्धमा सूचना दिन्छ (Ndou, 2004) । 'सरकारदेखि सरकारसम्म' लागू हुने प्रयोग प्रणालीको प्रमुख उद्देश्य भनेको आपसी सहकार्य र संयोजनको माध्यमबाट अन्तरसरकारी संगठनको प्रक्रियालाई अभिवृद्धि र सुधार गर्नु हो । अर्कोतर्फ 'सरकारदेखि सरकारसम्म' लागू हुने प्रयोग प्रणाली विभिन्न सरकारी निकायहरूद्वारा प्रयोग गरिने सूचना प्रविधिहरूलाई वितरण गर्न वा सूचना केन्द्रीकृत गर्न वा स्वचालित गर्न तथा अन्तरसरकारी कामकारवाहीलाई अनुमोदन तथा नियमन गर्न, समय र लागतको वचत तथा सेवाको अभिवृद्धि गर्न अगाडि ल्याइएको हो (Gregory, 2007) ।

२.५.३ सरकारदेखि कर्मचारीसम्म

प्रायः अध्ययनहरूमा 'सरकारदेखि कर्मचारीसम्म' लागू हुने प्रयोग प्रणालीलाई विद्युतीय सरकारको सीमित क्षेत्रको रूपमा उल्लेख गरेको पाइन्छ । केही अध्ययनकर्ताहरू यसलाई 'सरकारदेखि सरकारसम्म' लागू हुने प्रयोग प्रणालीकै आन्तरिक अङ्गको रूपमा मान्दछन् भने अन्यले यसलाई विद्युतीय सरकारको छुट्टै क्षेत्रको रूपमा प्रस्तुत गर्दछन् (Riley, 2001) । 'सरकारदेखि कर्मचारीसम्म' लागू हुने प्रयोग प्रणालीले सरकार र मातहतका कर्मचारीहरूबीचको सम्बन्धलाई मात्र जनाउँदछ । यो सम्बन्धको उद्देश्य अन्तर्गत

कर्मचारीहरूको पालन गर्नु तथा वार्षिक विदाका लागि गरिने अनलाइन अनुरोध जस्ता अनलाइन सेवाहरूको व्यवस्था गर्नु, निवृत्तिभरण कोषको जाँच गर्नु तथा पारिश्रामिक पुनरावलोकन गर्नु सार्थ यीमध्येका अन्य कुराहरू पर्दछन् (Seifert, 2003) ।

यो सरकारी संस्थाहरूद्वारा उनीहरूको कर्मचारीहरूका लागि एकअर्कासँग अन्तर्क्रिया गर्न र उनीहरूको व्यवस्थापन गर्न प्रदान गरेको सूचना र सेवाको योग हो । 'सरकारदेखि कर्मचारीसम्म' लागू हुने प्रयोग प्रणाली विद्युतीय सिकाई प्रदान गर्ने, कर्मचारीहरूलाई आपसमा जोड्ने तथा उनीहरूको ज्ञानलाई एकआपसमा बाँड्ने एउटा सफल तरिका हो । यसले कर्मचारीहरूको क्षतिपूर्ति तथा लाभ नीति सम्बन्धी सूचनामा आवश्यक पहुँचलाई सम्भव तुल्याउँछ, तालिम र सिकाइका अवसरहरू तथा उनीहरूको लाभहरूलाई अनलाइनका माध्यमबाट छिटो र छरितो रूपमा व्यवस्थापन गर्न मद्दत गर्दछ । 'सरकारदेखि कर्मचारीसम्म' लागू हुने प्रयोग प्रणालीले सरकारी उद्देश्य तथा कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनलाई प्रोत्साहित गर्नका साथै मानव संसाधन व्यवस्थापन, आर्थिक विनियोजन र नागरिकहरूसँग व्यवहार गर्न रणनीतिक तथा प्रभावकारी संयन्त्रलाई समाविष्ट गर्दछ (Ndou, 2004) ।

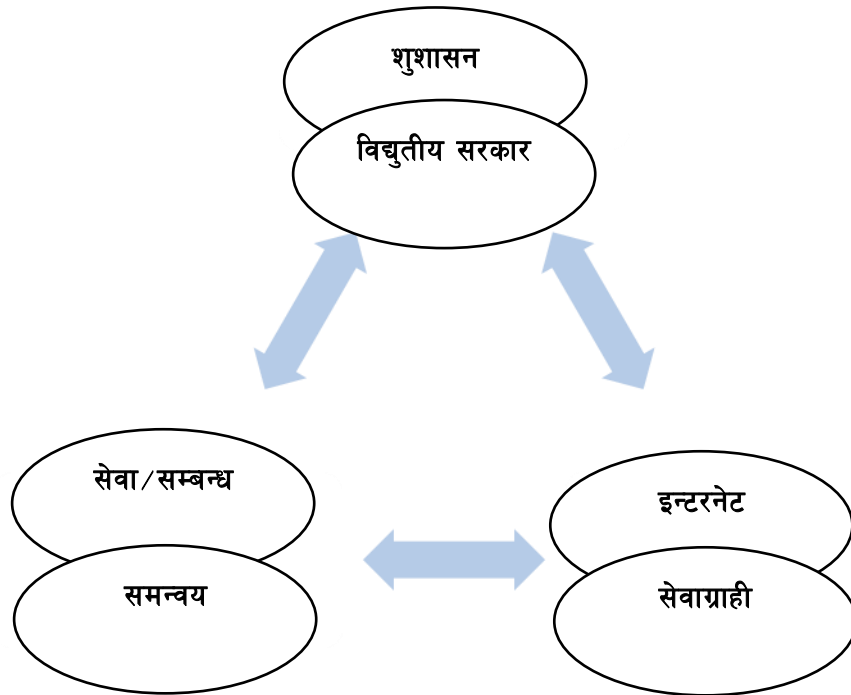
२.५.४ सरकारदेखि व्यवसायीसम्म

'सरकारदेखि व्यवसायसम्म' लागू हुने प्रयोग प्रणाली विद्युतीय सरकारको वर्गीकरणमा एउटा मुख्य प्रणाली हो । यसले सरकार र सेवाग्राही दुवै क्षेत्रमा सार्थक नतीजाहरू ल्याउन सक्दछ । 'सरकारदेखि सेवाग्राहीसम्म' लागू हुने प्रयोग प्रणालीमा सरकार र सेवाग्राहीकाबीच विभिन्न सेवाहरूको आदान प्रदान, नीतिहरू, स्मृतिपत्रहरू, कानून तथा नियमहरूको वितरण आदि समावेश हुन्छन् । सेवाग्राहीले प्रचलित सूचनाको प्राप्ति, नयाँ नियमहरू, निवेदन फारमहरूको उपलब्धता, आवासीय करहरू, अनुमतिपत्र, प्रमाणपत्रहरूको नवीकरण, व्यवसायको दर्ता, व्यवसायिक अनुमतिहरूको कार्यान्वयन गराउनुका साथै अन्य सेवाहरूको प्रचलन गराउन प्रयत्न गर्दछ । 'सरकारदेखि सेवाग्राहीसम्म' लागू हुने प्रयोग प्रणाली मार्फत प्रदान गरिने सेवाहरूले व्यवसायिक विकासमा, विशेषगरी साना तथा मझौला उद्यमहरूमा पनि महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ (Pascual, 2003:5/122-128) । यसले विद्युतीय प्रबन्धलाई सक्रिय रूपमा अगाडी बढाउने काम गर्दछ, जस्तो कि विद्युतीय कारोबारहरूमा

सरकारी खरीदका लागि विद्युतीय बजारस्थलको विकास गर्नु, वस्तु, सेवा तथा सूचनाको आदानप्रदानका लागि सरकारी बोलपत्र कारोबारलाई विद्युतीय साधनको माध्यमबाट प्रयोगमा ल्याउने काम गर्दछ ।

यसप्रकारको पद्धतिले विद्युतीय बजार रणनीतिको क्षेत्रमा सरकारलाई प्रचुर फाइदा मिल्दछ । 'सरकारदेखि सेवाग्राहीसम्म' लागू हुने प्रयोग प्रणाली उपयोगी रहेको छ । यसले सञ्चारसम्पर्क तथा प्रबन्धका साथै व्यवसायिक दक्षता तथा गुणस्तरको अभिवृद्धि गर्दछ, यसले सरकारको कारोबार तथा परियोजनाहरूको समानता र पारदर्शितालाई बढाउँदछ (Moon, 2003:7/201-206) । विद्युतीय सरकारको प्रयोग प्रणालीका आधारमा गरिएको वर्गीकरण र तिनका कार्यहरूलाई समेत निम्नानुसार तालिकामा पनि प्रस्तुत गरिएको छ ।

चित्र नं. २.२ शुशासनका लागि विद्युतीय सरकार र समन्वय

चित्र नं. २.२ का अनुसार शुशासन कायम गर्न विद्युतीय सरकारको अपरिहार्य आवश्यकता रहन्छ । जसलाई सञ्चालन गर्न इन्टरनेट चाहिन्छ । इन्टरनेट मार्फत सेवाग्राहीसँग समन्वय गरी सेवा दिने र विद्युतीय सरकारसँगको सम्बन्धलाई जोड्ने काम गरिन्छ । फलस्वरूप विद्युतीय सरकारले दिने शुशासन सहितको सेवाले सेवाग्राही लाभान्वित हुन्छन् । यिनीहरूको विचको सम्बन्ध र समन्वय परम्परागत सरकारको भन्दा स्पष्ट र प्रभावकारी हुन्छ ।

अध्याय तिन

अनुसन्धान पद्धति

३.१ अध्ययन क्षेत्र छनौटको औचित्य

विद्युतीय सरकारको विश्वव्यापी प्रयोग र प्रचलन बढ्दै गएको सन्दर्भमा नेपालमा पनि यसको आवश्यकता र अपरिहार्यता टड्कारको देखिएको छ । विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयनले परम्परागत सरकारलाई विस्थापन गर्दछ, र यसले प्रशासनिक प्रणालीलाई प्रविधियुक्त, विद्युतीय कारोबारमा आधारित सञ्जालयुक्त पद्धतिको स्थापना गर्दछ । स्थानीय तह नागरिकसँग सबैभन्दा निकट सम्बन्ध राख्ने सार्वजनिक निकाय हो । नागरिकको जन्मदेखि मृत्युसम्मको राज्यको सरोकार रहने हरेक क्रियाकलापमा स्थानीय निकाय जोडिएर आएको हुन्छ । त्यसैले स्थानिय निकायलाई स्थानीय सरकार भनिएको हो जसले स्थानीय तहमा शासन गर्दछ । स्थानीय तहमा विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयनले सेवाग्राही नागरिकहरूलाई प्रत्यक्ष लाभ मिल्दछ । त्यस्तो लाभले सेवाग्राहीको सन्तुष्टिमा अभिवृद्धि गर्दछ । स्थानीय सहभागिता, स्थानीय प्रजातन्त्र एवं स्थानीय सुशासनमा प्रत्यक्ष रुपमा हित गर्ने एक महत्वपूर्ण साधन भएकोले स्थानीय तहमा विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयन आजको आवश्यकता बन्न पुगेको हो ।

महानगर पनि एउटा स्थानीय निकाय हो । विगतको राजनीतिक संरचनामा पनि पोखरा पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र, गण्डकी अञ्चल, कास्की जिल्लाको सदरमुकामको रुपमा रहँदै आएको थियो भने देशको संघीय संरचना अनुसार गण्डकी प्रदेश को सदरमुकामको रुपमा पोखरा महत्वपूर्ण रहेको छ । यसप्रकार देशको महत्वपूर्ण प्रशासनिक केन्द्रको रुपमा रहँदै आएको पोखरालाई विकासका हिसावले पनि नेपालकै दोस्रो ठूलो शहरको रुपमा चिनिन्छ । आर्थिक, सामाजिक तथा पूर्वाधार विकासका सम्बन्धमा पनि देशकै अग्रपंक्तिमा आउने भएकाले पोखरा महानगरपालिकालाई अध्ययन क्षेत्रको रुपमा छनौट गरिएको हो ।

३.२ अनुसन्धानको ढाँचा

प्रस्तुत अध्ययनमा विद्युतीय शासन प्रणालीको सैद्धान्तिक पक्षहरूको विवेचना गर्दै पोखरा महानगरपालिका कार्यालयमा विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयनका विविध पक्षहरूको बारेमा स्थलगत अवलोकन, अन्तर्वार्ता-अनुसूची एवं अन्य स्रोतहरूबाट मार्फत प्राप्त तथ्यहरूलाई चित्रण गरी मुख्य रूपमा वर्णनात्मक एवम् विश्लेषणात्मक अनुसन्धान ढाँचा प्रयोग गरी अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ ।

३.३ तथ्याङ्क संकलनका प्रकृति र स्रोतहरू

यस अध्ययनमा आवश्यकता अनुरूप दुवै प्राथमिक तथा द्वितीय स्रोतहरूबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । प्राथमिक स्रोतबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गर्दा गुणात्मक तथ्याङ्कलाई विशेष प्राथमिकता दिइएको छ । प्राथमिक तथ्याङ्क सङ्कलनको लागि अध्ययन क्षेत्रमा शोधकर्ताले स्थलगत अध्ययन, अन्तर्वार्ता-अनुसूचीको प्रयोग जस्ता विधि अपनाएको छ । त्यस्तै द्वितीय तथ्याङ्क र सूचनाहरू सङ्कलन गर्न विभिन्न लेख, रचना, समीक्षा, प्रकाशन, पत्रपत्रिका, वेबसाइट, प्रकाशित एवम् अप्रकाशित स्रोतहरू तथा अन्य साहित्यको सहयोग लिइएको छ ।

३.३.१ प्राथमिक स्रोत

यस अध्ययनमा प्राथमिक स्रोत मार्फत तथ्याङ्क संकलनका लागि स्थलगत अध्ययनका साथमा अन्तर्वार्ता-अनुसूचीको प्रयोग गरिएको छ । जसअन्तर्गत स्थलगत अध्ययन, पोखरा महानगरपालिका कार्यालयका प्रमुख ६ वटा विभागका विभागीय प्रमुख ६ जना, प्राविधिक जनशक्ति ६ जना तथा प्राविधिक स्तर र विभागीय स्तरका सहायक कर्मचारी गरी १५ जना गरी जम्मा २७ जनालाई अन्तर्वार्ता अनुसूची भराई तथ्याङ्कको संकलन गरिएको छ ।

३.३.२ द्वितीय स्रोत

यस अनुसन्धानमा द्वितीय स्रोत अन्तर्गत विद्युतीय सरकारका बारेमा लेखिएका पुस्तकहरू, अनुसन्धानात्मक आलेखहरूबाट पूर्व साहित्यको समीक्षा तथा दोस्रो अध्यायको विद्युतीय सरकारको सैद्धान्तिक पक्षको व्याख्या गर्न सहायता लिइएको छ । यस्तै पोमनपाको

दस्तावेजहरूबाट उपलब्ध सूचना तथा तथ्याङ्कहरूबाट पोमनपाको प्रशासनिक संरचनाबारे व्याख्या गर्न सहायता लिइएको छ । यसैगरी विद्युतीय सरकारको नीतिगत एवं कानूनी व्यवस्था बारे बुझ्न सरकारबाट जारी गरिएको ऐन तथा प्रकाशित अप्रकाशित अन्य सामाग्रीहरूको सहायता लिइएको छ ।

३.४ समग्र नमुना छनोट

पोखरा महानगरपालिकामा विद्युतीय सरकारका सम्बन्धमा कार्यालयका सम्पूर्ण कर्मचारीहरूबाट जानकारी लिन पर्याप्त समय नहुने भएकाले नमुना छनोट विधि प्रयोग गरेको छु । यसरी छनोट गर्दा पोमनपा कार्यालयमा कार्यरत जम्मा २८७ जना कर्मचारीहरू मध्येबाट उद्देश्यमूलक छनोट विधिको आधारमा जम्मा २७ जना कर्मचारीहरूलाई अन्तर्वार्ता-अनुसूचीको लागि छनोट गरिएको हो । जसमा कार्यालयका प्रमुख ६ वटा विभागका विभागीय प्रमुख ६ जना, प्राविधिक जनशक्ति ६ जना तथा प्राविधिक स्तर र विभागीय स्तरका सहायक कर्मचारी गरी १५ जना गरी जम्मा २७ जनालाई छनोट गरेको छु ।

३.५ तथ्याङ्कको विश्लेषण र प्रस्तुति

यस अध्ययनबाट प्राप्त भएका तथ्य एवं तथ्याङ्कहरूलाई सम्पादन गरी सांकेतिकरण, वर्गीकरण र तालिकीकरण पश्चात् एस.पी.एस. प्रोग्राम प्रयोग गरिएको छ । यस्ता तथ्याङ्कलाई आवश्यकता अनुरूप वर्णनात्मक शैलीका साथै विभिन्न तालिका तथा वृत्तचित्रबाट प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय चार

अध्ययनको संरचना र तथ्याङ्कको प्रस्तुतीकरण

४.१ तथ्याङ्कको प्रस्तुतीकरण

राज्य संयन्त्रलाई जनमुखी बनाई नागरिकको अपेक्षाअनुरूप प्रभावकारी छिटो, छरितो र प्रभावकारी सेवाका माध्यमबाट नागरिकलाई शासनको सुखद अनुभूति दिलाउनु नै सुशासन हो । यसलाई असल, कुशल र जनमुखी शासन भनेर पनि चिनिन्छ । शासकीय पात्रहरूमा निहित शक्ति, अधिकार र दायित्व नागरिक सेवा र सन्तुष्टि सापेक्ष गर्ने शासन प्रणालीलाई समेत सुशासन भनिन्छ । सन् १९८९ मा विश्व बैंकले विकास परियोजना सञ्चालनका लागि यसको अवधारणा अगाडि ल्याएको हो । यो जनमुखी शासन व्यवस्था हो । नेपालको संविधानले पनि दिगो शान्ति, समृद्धि र सुशासनमा जोड दिएको छ । सुशासनलाई अभ्युत्थानकारी बनाउन जनसहभागितामूलक शासन व्यवस्था, जनउत्तरदायी सरकार सञ्चालन, शासन प्रक्रियामा पारदर्शिता अवलम्बन, कानूनमा आधारित शासन व्यवस्था, जवाफदेही शासन सञ्चालन, प्रशासनको सरलीकरण र निर्णय प्रक्रियामा सरोकारवालाको सहभागिता, समावेशितामा आधारित न्यायपूर्ण समाज निर्माणमा जोड, भ्रष्टाचाररहित समाजको परिकल्पना, दण्डहीनताको अन्त्य र कानूनको परिपालना, नियम कानूनको पूर्ण परिपालना, वित्तीय जवाफदेहिता प्रवर्द्धन, स्वतन्त्र प्रेसको व्यवस्था जस्ता आयामहरूले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेका हुन्छन् । यसरी, जनमुखी र नागरिक सहभागितामूलक शासन व्यवस्था नै सुशासन हो । यसले विकास, समृद्धि र जनसन्तुष्टिको अपेक्षा बोकेको हुन्छ । सुशासन कायम गर्न राज्य संयन्त्रका सबै अंगलाई गतिशील, सहभागितामूलक र जवाफदेही बनाउँदै नागरिक सचेतनाको समेत विकास गर्नु आजको आवश्यकता हो ।

सेवाग्राहीलाई सुशासनको महसुस गराउने उद्देश्यले विद्युतीय सरकारको अवधारणा आएको हो । भ्रष्टाचार कम गराउने, कागज रहित कार्यालय स्थापना र परिचालनलाई जोड दिनु यसको मुख्य काम रहेको छ । त्यसैले विद्युतीय सरकारको बारेमा माथि उल्लेखित विभिन्न संस्थाहरूबाट प्राप्त परिभाषाहरूमा विविधता सँगै एक किसिमको समानता पनि रहेको पाइन्छ । विद्युतीय सरकार सूचना तथा सञ्चार प्रविधि र विशेष गरी इन्टरनेटको प्रयोगबाट नागरिक, व्यवसाय तथा अन्य सरकारी निकायहरूमा सरकारी सेवा प्रवाहमा संलग्न रहन्छ । विद्युतीय सरकारले नागरिकलाई राज्य अथवा स्थानीय सरकार मार्फत चौबीसै घण्टा र सातै

दिन अन्तर्क्रिया गर्न तथा सेवा प्राप्त गर्न सक्षम बनाउँछ । विद्युतीय सरकार विश्वव्यापी रूपमा तीव्रतर विकासको क्रममा छ । विश्वका धेरै सरकारहरूले यसलाई अपनाइसकेका छन् । विद्युतीय सरकार मुख्यतः प्रशासनिक सुधारका लागि आएको अवधारणा हो । प्रशासनिक सुधारको विश्वव्यापी कालखण्डलाई तीन भागमा बाँड्न सकिन्छ । पहिलो, सन् १९८० अघिको परम्परागत कर्मचारीतन्त्र, दोस्रो, सन् १९८० को दशकमा आएको नवीन सार्वजनिक व्यवस्थापन, र तेस्रो, सन् १९९० को दशकको मध्यबाट आएको विद्युतीय सरकार रहेको छ ।

जसलाई निम्न तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

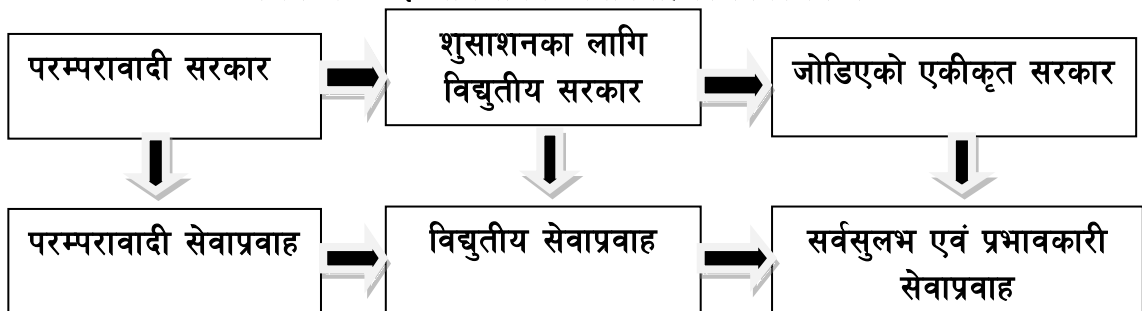
तालिका नं. ४.१ प्रशासनिक सुधारका तीन कालखण्डहरू

क्र.सं.	विवरण	कालखण्ड	विशेषताहरू
१	परम्परागत कर्मचारीतन्त्र	१९८० पूर्व	हुकुमी, कठोर र नियममुखी
२	नयाँ सार्वजनिक व्यवस्थापन	१९८० देखि	संगठित अभ्यासको प्रयोग तथा नतीजामुखी
३	विद्युतीय सरकार	१९९० मध्य	नागरिक केन्द्रीत क्रियाशील तथा जिम्मेवार प्रशासन

स्रोत : (Misra, 2009:2) ।

विद्युतीय सरकारको वास्तविक संभावनालाई आत्मसात गर्न सरकारले आफ्नो कामको भन्कटिलो र लम्बेतान प्रक्रियालाई सुधार र प्रतिस्थापन गर्न आवश्यक हुन्छ । विद्युतीय सरकारले सार्वजनिक सेवालाई मौलिक रूपमा परिवर्तन गर्ने लक्ष लिएको हुन्छ (Leitner, 2003:6/561-572) । सूचना प्रविधिको प्रयोगले सार्वजनिक सेवालाई बढी विश्वसनीय, पारदर्शी र छिटोछरितो बनाउन सहयोग गर्दछ, जसले अन्ततोगत्वा सार्वजनिक सेवा वितरणको प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्दछ (Regmi 2069:192) । विद्युतीय सरकारको अवधारणालाई तलको चित्रले पनि प्रष्ट पार्दछ ।

चित्र नं. ४.१ सार्वजनिक सेवाप्रवाहको विकासक्रम

चित्र नं. ४.१ का अनुसार परम्परावादी सरकारले परम्परावादी शैली नै अपनाएर सेवाप्रवाह गर्दछ भने विद्युतीय सरकारले शुसाशन कायम राख्न विद्युतीय प्रणालीबाट नै सेवाप्रवाह गर्दछ । यसरी जोडिएको सरकारले एकीकृत रुपमा शासन सञ्चालन गरेको हुन्छ । यो शासनपद्धतीले शुसाशनको लागि सर्वसुलभ एवं प्रभावकारी सेवाप्रवाह गर्नमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ ।

४.२ परम्परागत सरकार र विद्युतीय सरकार बीचको तुलना

परम्परागत सरकार पुरानै निरन्तरतामा चलिआएको हुन्छ भने विद्युतीय सरकार त्यस किसिमको निरन्तरतामा परिवर्तन हो । विद्युतीय सरकारले प्रशासनिक संरचनादेखि सेवा प्रवाहसम्ममा नयाँ प्रविधियुक्त प्रणालीको व्यवस्थापन गरेको हुन्छ । विद्युतीय सरकारको तुलनामा परम्परागत सरकारमा कागज र कर्मचारी र लागत अत्यधिक हुन्छ भने प्रतिफल ढिलो र कम हुने गर्दछ । परम्परागत सरकारी प्रणालीलाई विस्थापन गरेर स्थापित गरिने विद्युतीय सरकारले सार्वजनिक व्यवस्थापनको क्षेत्रमा प्रत्यक्ष देखिने गरी विभिन्न परिवर्तनहरु ल्याएको हुन्छ । यस सम्बन्धमा सार्वजनिक क्षेत्रमा परम्परागत प्रणालीको रुपमा रहेको परम्परागत सरकार र नयाँ प्रणालीको रुपमा आएको विद्युतीय सरकारको तुलनालाई तल तालिकामा पनि हेर्न सकिन्छ ।

तालिका नं. ४.२ परम्परागत शासन र विद्युतीय शासनको तुलना

क्र.सं.	विषय	परम्परागत शासन	विद्युतीय शासन
१	स्रोत साधनको उपयोग	न्यून	उच्च
२	संरचनागत इकाई	खण्डित	एकीकृत
३	सेवाको लागत	उच्च	न्यून
४	सेवाको समय	हप्तामा/महिनामा	घण्टामा/मिनेटमा
५	लागतको प्रतिफल	न्यून	उच्च
६	पारदर्शिता	न्यून	उच्च
७	सहभागिता	न्यून	उच्च

स्रोत : (Misra, 2006:4) ।

तालिका नं. ४.२ का अनुसार परम्परागत सरकारले भन्दा र विद्युतीय सरकारले स्रोत साधनहरूको उच्च उपयोग गरेको पाइन्छ । यस्तै परम्परागत सरकारमा संरचनागत इकाईहरू खण्डित अवस्थामा रहेका हुन्छन् । उनीहरूको बीचमा समन्वय र तालमेल न्यून हुन्छ । एउटा विभाग र अर्को विभागबीच परस्पर समन्वयभन्दा बढी प्रतिस्पर्धा र द्वन्द्व देखिन्छ भने विद्युतीय सरकारको संरचनागत इकाईहरू एकीकृत रूपमा रहेको हुन्छ । यसले सबै विभाग निकायहरू बीच तालमेल, समन्वय र सहयोगको अभिवृद्धि गर्दछ । यसैगरी परम्परागत सरकारमा सेवाको लागत पनि उच्च र सेवाको समय पनि हप्तामादेखि महिनामा रहेको हुन्छ भने विद्युतीय सरकारमा सेवाको लागत न्यून र सेवाको समय घण्टा र मिनेटमा रहेको हुन्छ । लागतको प्रतिफलमा भने परम्परागत सरकारले न्यून र विद्युतीय सरकारले उच्च प्रतिफल दिएको हुन्छ । यसैगरी पारदर्शिताको निर्माणमा पनि विद्युतीय सरकार अगाडी रहेको हुन्छ । परम्परागत सरकारमा उच्च मात्रामा हुने भ्रष्टाचार, घुसखोरी एवं अपारदर्शितालाई विद्युतीय सरकारले न्यून गराउँदछ । सेवाग्राही नागरिकहरू सहभागितामा पनि परम्परागत सरकारको तुलनामा विद्युतीय सरकार अगाडी देखिन्छ । विद्युतीय सरकारको विशेषता र यसबाट प्राप्त हुने लाभहरू विकसित होस् या विकासोन्मुख मुलुक दुवैमा समान रूपले प्राप्त गरेका हुन्छन् ।

४.३ विद्युतीय सरकार र विद्युतीय शासन

सामान्य रूपमा विद्युतीय सरकार र विद्युतीय शासन एउटै हो भन्ने लाग्न सक्दछ तर यी दुवै विषय एक अर्कासँग सम्बन्धित भएता पनि फरक छन् । विद्युतीय शासन एउटा वृहत्तर अवधारणा हो जसले सरकारको सूचना तथा सञ्चार प्रविधिहरूको प्रचलन तथा प्रयोग सामाग्रीहरूको माझमा रहेर सबै प्रकारका सम्बन्ध तथा सञ्जालहरूमा काम गर्दछ भने विद्युतीय सरकार विद्युतीय सेवाहरूको विकासमा सीमित रहको छ (Sheridan and Riley, 2006) ।

विद्युतीय शासन विद्युतीय सरकारको क्षेत्र भन्दा व्यापक रहेको छ । संकिर्ण अर्थमा विद्युतीय सरकारलाई केवल विद्युतीय साधनहरूको प्रयोग मार्फत नागरिकहरूलाई सरकारी सेवा वितरण गर्ने भनी परिभाषित गरिन्छ भने विद्युतीय शासनलाई राजनीतिक गतिविधिहरूमा

नागरिकको प्रत्यक्ष सहभागिता, विद्युतीय प्रजातन्त्र, विद्युतीय मतदान तथा अनलाइन (Online) मार्फत राजनीतिक गतिविधिमा सहभागीता जनाउने कार्यको रूपमा स्वीकार गरिन्छ । यसप्रकार व्यापक रूपमा विद्युतीय शासनको अवधारणाले सरकार, नागरिक सहभागिता, राजनीतिक दल तथा संगठनहरु, व्यवस्थापिका तथा न्यायिक निकायहरुलाई समेत समेटेछ (Fang, 2002:5) ।

Blake Harris (2000) ले विद्युतीय शासनका बारेमा भनेका छन् कि विद्युतीय शासन सरकारको वेब साइट (web site) र इमेल (e-mail) बारेको विषय मात्र होइन । यो इन्टरनेटको माध्यमबाट वितरण गरिने सेवाको विषय मात्र पनि होइन । यो सरकारी सूचनामा डिजिटल (Digital) पहुँच अथवा विद्युतीय शुल्कभुक्तान (Electronic Payments) को विषय मात्र पनि होइन । यसले नागरिकहरु कसरी सरकारसँग जोडिनेछन् भन्दा पनि बढी नागरिकहरु कसरी एकआपसमा जोडिन्छन् भन्ने कुरामा परिवर्तन ल्याउँदछ । यसले आवश्यकता र उत्तरदायित्व दुवैको सन्दर्भमा नागरिकको अवधारणालाई बाहिर ल्याउँदछ । विद्युतीय शासनले नागरिकहरुलाई सरकारसँग सम्पर्क राख्न, सरकारको नीति निर्माणमा सहभागी हुन र नागरिकहरुबीच आपसमा सम्पर्क गर्न तथा लोकतान्त्रिक राजनीतिक प्रक्रियामा सहभागी हुन मद्दत गर्दछ । यसैले वृहत्तर अर्थमा विद्युतीय सरकार भन्दा विद्युतीय शासन बढी भन्नुभटिलो भएको हो (Blake, 2000) ।

विद्युतीय सरकार र विद्युतीय शासनका उद्देश्यहरुमा हुने भिन्नतालाई तुलनात्मक रूपमा निम्न तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.३ विद्युतीय सरकार र विद्युतीय शासनका उद्देश्यहरु

विद्युतीय सरकार	विद्युतीय शासन
नीतिगत समन्वय तथा कार्यान्वयन, अनलाइन सेवा प्रवाह	नागरिक, सरकारी निकायहरु र शासन तथा नीति निर्माण प्रक्रियामा आबद्ध निर्वाचित प्रतिनिधिहरु बीचको अन्तर्क्रियामा सुगमता
सेवाग्राही केन्द्रित कार्यक्रमहरुको विकास	प्रविधिके शासन प्रक्रियालाई परिवर्तित गर्ने प्रक्रिया
सेवाग्राही सहभागिताको प्रवर्द्धन र अभिवृद्धि	सरकारको केन्द्रदेखि स्थानीय तहसम्मको सम्बन्धमा आउने परिवर्तन तथा विद्युतीय प्रजातन्त्र, अनलाइन मतदान, नैतिकता, गोपनीयता र सुरक्षाको व्यवस्था
अनलाइन सेवाको विश्लेषण, मूल्यांकन, तथा अवरोधहरुको सामना	व्यवस्थापकीय, नीति निर्माण, काम कारवाहीमा विद्युतीय हस्ताक्षर, विद्युतीय दस्तावेजहरुको नियमन, मान्यता, वैधानिकता प्रदान
राज्यको समस्त सूचकाङ्कहरुको विश्लेषण	अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको सूचना विनिमयबाट उत्पन्न हुने चुनौतीहरुको व्यवस्थापन गर्ने प्रक्रिया

स्रोत : (Misra, 2006:7)

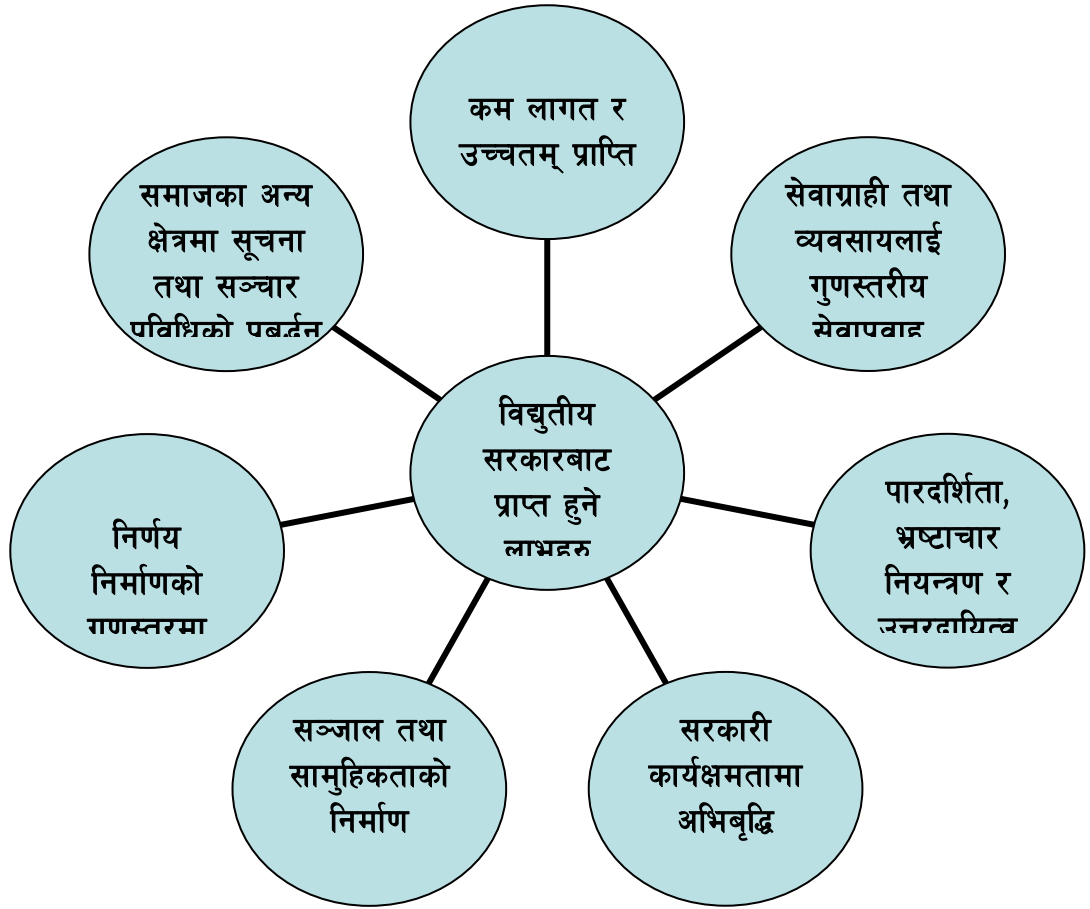
४.४ विद्युतीय शासनबाट प्राप्त हुने लाभहरु

विद्युतीय शासन प्रणाली यदि राम्रोसँग कार्यान्वयन भयो भने यसले तात्कालै सरकारी सेवाहरुमा उल्लेख्य सुधार ल्याउँदछ । यसले उत्तरदायित्व र सेवा वितरणमा दक्षताको अभिवृद्धि गर्दछ । साथै प्रशासनिक समय र लागतको बचत गर्दछ भने सेवाग्राही र

सरकारलाई समेत उच्चतम प्रतिफल वितरण गर्दछ । यसले सरकारी कार्यालयहरूको कामकारवाहीलाई पारदर्शी बनाउँदछ । भ्रष्टाचार, घुसखोरी र अनियमितता जस्ता प्रशासनिक रोगहरूलाई निमित्त्यान्त पार्नमा सहयोग गर्दछ । यसले सरकारी सेवा सुविधामा नागरिकहरूको पहुँचलाई व्यापक र वृहत्तर बनाउँदछ । जसबाट नागरिकले सुशासनको अनुभूत गर्न सक्दछन् । यसले आफ्ना तमाम कार्यहरू जस्तै सूचनाको आदानप्रदान, सेवाग्राहीको उजुरी तथा गुनासाहरूको सम्बोधन, प्रशासनिक प्रबन्धहरू, तथा मतदान आदि कार्यहरू इन्टरनेटको माध्यमबाट सम्पन्न गर्ने व्यवस्था गर्दछ । यसका लागि सरकारले इन्टरनेटको पहुँच सर्वसुलभ गराउनु पर्दछ । यस मार्फत सरकारले प्रायः इन्टरनेटको प्रयोग गर्ने युवाहरूलाई राजनीतिक प्रक्रियामा सहभागी गराउन तथा उनीहरू चासो जगाउन सक्दछ (Macintosh & others, 2003) ।

स्रोत साधनहरूको यथोचित प्रयोग, प्रभावकारी कार्यान्वयन, उचित प्रबन्ध आदिले पनि विद्युतीय सरकारको नतीजाको गुणात्मकतालाई फरक पार्न सक्दछ । विद्युतीय सरकारको सफल कार्यान्वयनबाट हुने केही महत्वपूर्ण लाभहरूलाई तल सचित्र व्याख्या गरिएको छ ।

चित्र नं. ४.२ विद्युतीय शासन प्रणालीका लाभहरु

४.४.१ कम लागत र उच्चतम् प्राप्ति

विद्युतीय सरकारको प्रयोगले प्रशासनिक काम कारवाही, प्रक्रिया तथा सेवा वितरणमा हुने लागतलाई घटाउँदछ, र नतीजालाई फलदायी बनाउँदछ । यसले सेवाग्राहीमा शुसाशनको प्रत्यभूति दिन्छ । यो विद्युतीय सरकारको मौलिक पक्ष पनि हो । सरकारी सेवाहरुलाई अनलाइन मार्फत प्रवाह गरेपछि ती सेवाहरुको प्रक्रियामा लाग्ने आर्थिक, भौतिक तथा मानवीय स्रोत साधनको प्रयोगमा उल्लेख्य कटौति हुन जान्छ । सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको उपयुक्त प्रयोगले सरकारी विभागहरुको महत्वपूर्ण तथ्याङ्क तथा दस्तावेजहरुको सुरक्षा गर्दछ । संस्थागत स्मरण शक्तिलाई दिगो बनाउँदछ । फलस्वरूप प्रशासनिक काम कारवाहीका आन्तरिक पक्षहरुलाई सृढ बनाउन, प्रक्रियालाई छिटो छरितो बनाउन तथा समयमै निर्णय निर्माण गर्न सहयोग गर्दछ ।

४.४.२ सेवाग्राही तथा व्यवसायलाई गुणस्तरीय सेवाप्रवाह

हामीले विद्युतीय शासन व्यवस्था भनेका छौं । अनलाइन प्रणाली निकै जटिल बनाएका छौं । सवारी लाइसेन्सको अनलाइन फारम सेवाग्राही आफैले भर्न सक्दैनन् । जन्म दर्ताको अनलाइन फारम भर्न हाम्मे पर्छ । पासपोर्टको अनलाइन फारम आफैले भर्ने भन्ने सेवाग्राही अहिलेसम्म भेटेकै छैन । यस्तो अवस्थामा हामीले यो शासन व्यवस्थालाई सञ्चालन गरिरहेका छौं । सार्वजनिक सेवा प्रवाहको परम्परागत प्रणालीमा प्रक्रियाहरु लम्बेतान हुने गर्दछ, समयको बर्बादी र पारदर्शितामा पनि कमी हुने गर्दछ । जस्तो, कुनै एउटा व्यवसायको अनुमतिपत्रका लागि चाहिने विभिन्न कागजातहरु बोक्दै हिँड्नुपर्ने, विभिन्न कार्यालय तथा तिनका शाखाहरुमा धाउनु पर्ने तथा अत्यधिक समय खर्चिनु पर्ने हुन्छ । यसैगरी कुनै नागरिकलाई कुनै प्रमाणपत्र वा सरकारी कागजात प्राप्त गर्नु पर्दा उसले केन्द्रीय सरकारी कार्यालयसम्म पुग्न लामो यात्रा गर्नु पर्ने हुन्छ । सामान्य सेवाका लागि पनि अनेक कार्यालयहरु धाउनुपर्ने, समय र पैसा पनि धेरै खर्चिनु पर्ने अवस्था हुन्छ । यसले नागरिक र व्यवसायिक क्षेत्रलाई असन्तुष्ट बनाइरहेको छ । विद्युतीय शासन प्रणालीले ती तमाम प्रकारका भन्भटिलो प्रक्रिया, समय र लागतको बर्बादीलाई कम गराउँदछ । यसले सार्वजनिक सेवालाई इन्टरनेटको माध्यमबाट सर्वसुलभ र पहुँचयोग्य बनाउँदछ । व्यवस्थापनलाई चुस्त र दुरुस्त बनाउँदछ । सेवाको गुणस्तरमा अभिवृद्धि गर्दछ । सेवाग्राहीलाई कम लागतमा, छिटो र गुणस्तरीय सेवा प्रदान गर्दछ ।

तालिका नं. ४.४ विद्युतीय शासनको वर्गीकरण र तिनका कार्यहरु

वर्गीकरण	सूचना	सञ्चार	प्रबन्ध
सरकारदेखि नागरिकसम्म	कर, सवारीचालक अनुमतिपत्र, दस्तुर, जरिवाना तथा विभिन्न प्रकारका शुल्कहरु बारेको सूचना	वार्ता, सुनुवाई, सरकारसँगको सहयोग र सम्पर्क, इमेलको माध्यमबाट स्थानीय नागरिकहरुको सामुदायिकको सहभागिताका लागि प्रेरित गर्नु	अनलाइन संवाद मञ्च, विद्युतीय मतदान, विद्युतीय सेवा वितरण
सरकारदेखि सेवाग्राहीसम्म	व्यवसायिक अनुमति, सुरक्षा, रोजगारी, वातावरण तथा करका नियमहरु बारेको सूचना	सरकारसँगको सम्पर्क, निर्णय निर्माण प्रक्रियामा सहभागिता	विद्युतीय कारोबार, विद्युतीय प्रबन्ध, विद्युतीय सेवा वितरण
सरकारदेखि सरकारसम्म	संकलित तथा उपलब्ध तथ्याङ्कहरुको आदानप्रदान, स्रोतहरु, आन्तरिक तथा अन्य सरकारसँगका नीतिहरु	राष्ट्रिय, स्थानीय, क्षेत्रीय, तथा अन्य विदेशी सरकारी संगठनहरुसँगको अनलाइन सम्पर्क	अन्तरसरकारी सहायता, तथ्याङ्क तथा सूचनाको वितरण
सरकारदेखि कर्मचारीसम्म	क्षतिपूर्ति नीति, लाभ, वृत्तिविकास व्यवस्थापन तथा कर्मचारी विकास सम्बन्धी जानकारीहरु	सरकारसँगको सम्पर्क, कार्यसम्पादन तथा तालिमसम्बन्धी निर्णय निर्माण प्रक्रियामा सहभागिता	तथ्याङ्क, सूचनाको वितरण, विद्युतीय सिकाई, अनलाइन सहभागिता, विद्युतीय कार्यालय

स्रोत : Fang (2002:3)

४.४.३ पारदर्शिता, भ्रष्टाचार नियन्त्रण र उत्तरदायित्वको बहन

विद्युतीय सरकारले निर्णय निर्माण प्रक्रियाको पारदर्शितालाई अभिवृद्धि गर्दछ । कतिपय अवस्थाहरुमा विद्युतीय सरकारले इन्टरनेटको माध्यमबाट नागरिकहरुलाई निर्णय निर्माण प्रक्रियामा प्रत्यक्ष सहभागि हुने अवसर प्रदान गर्दछ । यदि वेबसाइटहरुको संरचना खुला र नागरिकमैत्री हिसाबबाट बनाइएको छ भने यसले नागरिक, व्यवसाय तथा अन्य सरोकारवालाहरुलाई राजनीतिक तथा सरकारी सूचना, नीति नियमहरु हेर्न सक्षम बनाउँदछ

जसले पारदर्शिता कायम गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । विगतमा कुनै सूचना प्राप्त गर्न सरकारी कार्यालय नै धाउनु पर्ने बाध्यता हुन्थ्यो तर विद्युतीय सरकारले ती सम्पूर्ण सूचना तथा जानकारीहरूलाई आफ्नो वेबसाइटमा उपलब्ध गराइदिएको हुन्छ । सार्वजनिक प्रशासनसँग सम्बन्धित सबै प्रकारका कामकारवाहीहरू, आर्थिक तथा व्यवस्थापकीय पक्षहरूलाई वेबसाइटमा प्रकाशित गरी सर्वसुलभ बनाउनाले पारदर्शिता कायम गर्न, भ्रष्टाचारमा कमी ल्याउन तथा उत्तरदायित्व बहनमा सहयोग मिल्दछ ।

४.४.४ सरकारी कार्यक्षमतामा अभिवृद्धि

आधुनिक सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगले सरकारी कार्यक्षमताको अभिवृद्धिका लागि सार्वजनिक प्रशासनको आन्तरिक व्यवस्था, सञ्चारसम्पर्क, अन्तरसम्बन्धलाई पुनर्संरचित गर्दछ साथै सूचनाको सहज प्रवाह तथा वितरणका लागि पनि महत्वपूर्ण अवसर प्रदान गर्दछ । विद्युतीय आन्तरिक सञ्जालको व्यवस्थाले विभिन्न विभागहरूलाई उनीहरूको समान सेवाग्राहीको तथ्याङ्क स्रोत प्राप्त गर्न वितरण गर्न तथा भइपरिआउने कुनै पनि समस्याहरूको समाधानका लागि मातहतका कर्मचारीहरूको अनुभव, दक्षता र क्षमतालाई एकअर्कामा बाँड्न सहयोग गर्दछ । यसप्रकारको दक्षताले सूचनाको सहज प्रवाह र वितरणलाई सुनिश्चित गर्दछ । वस्तु र सेवाको प्राप्तिलाई छिटो र सुलभ बनाउँदछ । निर्णय निर्माण प्रक्रियालाई उपयुक्त र छरितो बनाउँदछ । साथै कागजको भारी बोक्दै हिँड्नु पर्ने अवस्थालाई अन्त्य गर्दछ । यसले सरकारी निकायहरूमा ज्ञानमा आधारित अथवा भनौं विज्ञता प्रणालीलाई स्थापित गर्दछ जसले ती निकायहरूलाई थप जिम्मेवार बन्न र निश्चित मार्गचित्रमा आधारित प्रक्रियाको निर्माण गर्न सहयोग गर्दछ । यो पद्धतिले सरकारी सेवाग्राही र सरकारलाई वस्तु तथा सेवाप्रदान गर्ने प्रदायक दुवैको व्यवसायिक लाभलाई सुनिश्चित गर्दछ ।

४.४.५ सञ्जाल तथा सामुहिकताको निर्माण

आधुनिक सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगले सञ्जाल तथा सामुहिकताको निर्माण गर्न दबाब र अवसर दुवै प्रदान गर्दछ । विद्युतीय सरकारले सरकार, सेवाग्राही, व्यवसाय, कर्मचारी तथा अन्य सरकारी निकायहरूको बीचमा वेबमा आधारित एउटा जटिल

अन्तरसम्बन्धलाई स्थापित गर्दछ । यसबाहेक विद्युतीय सरकारको कार्यले आपसी सीप, प्रविधि, सूचना तथा ज्ञानहरूलाई आपसमा बाँड्नेएउटा यस्तो सञ्जाल पद्धतिको विकास गर्दछ जसले विभिन्न सरकारी निकायहरूको सीमालाई विस्तारित गराउँदछ । यसले कुनै एउटा सरकारी निकायलाई पृथक रहन असंभव बनाउँदछ । जस्तो कि, यसले कुनै पनि सिकाई तथा तालिमका लागि सरकारी विभाग र कुनै विश्वविद्यालय वा अनुसन्धान संस्थाबीचमा सहकार्यको माग गर्दछ । सबैखाले सेवाहरूलाई एकीकृत रूपमा एउटै केन्द्रबाट प्रदान गर्ने विद्युतीय सरकारको व्यवस्थाले विभिन्न निकाय र विभागहरूलाई आपसमा अन्तरसम्बन्धित हुन र सहकार्य गर्न बाध्य गराउँछ । जसले मातहतका सबै निकायहरूको एकीकरण गर्नुका साथै आपसी अन्तरसम्बन्धको विशाल र विविधतायुक्त सञ्जालको निर्माण गर्दछ । सार्वजनिक क्षेत्रमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको सफल प्रयोग र विस्तार एउटा सामूहिक, बहुआयामिक तथा गतिशील सिकाई प्रक्रियामा सहभागी भएको हुन्छ (Mansell and When, 1998) । यसैगरी विद्युतीय सरकारले सरकार, नागरिक र व्यवसायिक क्षेत्रलाई आपसमा जोड्ने काम गर्दछ । यसले यस्तो प्रकारको सञ्जाल र सामूहिकताको स्थापना गर्दछ जहाँ विभिन्न प्रकारका राजनीतिक तथा सरकारी छलफलमा योगदान गर्नुका साथै निर्णय निर्माण प्रक्रियामा नागरिक तथा व्यवसायिक क्षेत्रलाई सहभागी गराउने उचित मञ्च प्रदान गर्दछ ।

४.४.६ निर्णय निर्माणको गुणस्तरमा सुधार

सामुदायिक संस्था, समूह तथा नागरिक मञ्चहरूले सरकार र नागरिकबीच गर्ने निरन्तरको छलफल, अन्तक्रिया, समन्वय र सम्पर्कले निर्णय निर्माण प्रक्रियामा सकारात्मक योगदान गरेको हुन्छ । राजनीतिक तथा सरकारी छलफलमा नागरिकहरूको सक्रिय सहभागि भई उनीहरूले आफ्नो मत, विचार राख्न सक्दछन्, आफ्नो ज्ञान र जानकारी पनि बाँड्न सक्दछन् । यसले सरकारप्रतिको विश्वास निर्माण गर्न र शासक र शासितबीचको सम्बन्धलाई सुमधुर बनाउन पनि सहयोग गर्दछ । सरकार र नागरिकबीचको बलियो सम्बन्धले सूचनाको स्रोतलाई वृहत्तर बनाउँदछ जसको माध्यमबाट सेवाको गुणस्तर सुधार गर्न, निर्णय निर्माण प्रक्रियामा बढ्दो जटिलतायुक्त चुनौतीलाई सामान र समाधान गर्न मद्दत मिल्दछ (OECD, 2001) । नागरिक भनेका सरकारका सेवाग्राही हुन्, उनीहरूको इच्छा र आवश्यकताहरूलाई सुन्नु र बुझ्नु उत्कृष्ट निर्णय निर्माण प्रक्रियाको लागि

आवश्यक छ । विद्युतीय सरकारको व्यवस्थाले सरकार र नागरिकबीचको अन्तर्क्रियालाई सहज बनाउने र बढाउने भएकाले निर्णय निर्माण प्रक्रियालाई छरितो, विश्वसनीय र गुणस्तरीय बनाउनका लागि सरकारलाई बल मिल्दछ । यसले सरकारी ढिलासुस्तीलाई कम गर्दछ र सार्वजनिक प्रशासनलाई लचिलो र कम केन्द्रीकृत बनाउन पनि मद्दत गर्दछ ।

४.४.७ समाजका अन्य क्षेत्रमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रवर्द्धन

सरकार र सम्बन्धित पक्षहरुबीचको निरन्तर सञ्चार र अन्तर्क्रियाले स्थानीय सामुदायिक क्रियाकलापमा गर्न सक्ने योगदानका बारेमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिले सचेत गराउने काम गर्दछ । विद्युतीय शासन प्रणालीले बजारकेन्द्रीत सुविधाहरुमा मात्र होइन सम्बन्धित सरकोकारवाला पक्षहरुको सक्षमता निर्माणमा मुख्य भूमिका खेल्दछ । यसका लागि विद्युतीय सरकारले विभिन्न व्यवसाय, नागरिकहरु तथा अन्य सम्बन्धित पक्षहरूसँग विद्युतीय तबरबाट कारोबार, अन्तर्क्रिया र सञ्चार सम्पर्क स्थापित गर्न सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगलाई स्थापित गर्न जरुरी हुन्छ । यसैगरी विद्युतीय सरकारबाट प्रवाह हुने सेवा सुविधाका लागि हरेक व्यवसाय तथा नागरिकहरुले पनि विद्युतीय सरकारसँग जोडिनका लागि सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका साधनहरुको प्रयोग गर्नु आवश्यकता बन्दछ । अर्को तर्फ वित्तिय निकायहरुले पनि विद्युतीय प्रवन्धका लागि सुरक्षित र विश्वसनीय पद्धतिको निर्माण गर्नु पर्ने हुन्छ । नयाँ प्रविधि र व्यवस्थापनको विकासले विद्युतीय सरकारको स्थापनालाई अत्यवश्यक मात्र गराएको छैन यसको समयानुकुल विकास र विस्तारलाई पनि प्रेरित गरेको छ । यसले नागरिक, समुदाय, विद्यालय र विश्वविद्यालयहरुमा विद्युतीय सरकारको प्रयोग, पद्धति र प्रविधिको शिक्षा र तालिमको व्यवस्थाका लागि पनि जोड दिएको छ । विद्युतीय सरकारले समाजका थुप्रै पक्षहरुलाई सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको एकीकृत प्रणालीमा जोड्ने काम गर्दछ, जसले ती पक्षहरुको क्रियाकलापको गुणस्तरमा पनि परिवर्तन ल्याएको हुन्छ । यसरी विद्युतीय सरकारको स्थापनाले समाजका अन्य क्षेत्रलाई विद्युतीय रुपमा जोड्ने मात्र नभई यसको प्रयोग प्रवर्द्धनमा पनि लाभ पुऱ्याएको देखिन्छ ।

अध्याय पाँच

पोखरा महानगरपालिका कार्यालयमा विद्युतीय सरकारको नितिगत व्यवस्था

५.१ नेपालको नगरपालिका र विद्युतीय शासन प्रणाली

नेपालको संविधान अनुसार नगरपालिका पनि विद्युतीय शासन गर्ने स्थानीय तह अन्तर्गत पर्दछ । केन्द्रमा संघीय सरकार, प्रदेशमा प्रदेश सरकार र स्थानीय तहमा गाउँ पालिका, महानगरपालिका, नगरपालिका र जिल्ला सभाले स्थानीय सरकारको रूपमा शासन सञ्चालन गर्दछन् । नेपालको संविधानले स्थानीय तहलाई नगर प्रहरी, सहकारी संस्था, एफ.एम. सञ्चालन, स्थानीय कर, सेवा शुल्क दस्तुर, पर्यटन शुल्क, विज्ञापन कर, व्यवसाय कर, भूमिकर, दण्ड जरिवाना, मनोरञ्जन कर संकलन, स्थानीय सेवाको व्यवस्थापन, स्थानीय तथ्याङ्क र अभिलेख संकलन, स्थानीय स्तरका विकास आयोजना तथा परियोजनाहरू, आधारभूत र माध्यमिक शिक्षा, आधारभूत स्वास्थ्य र सरसफाइ, स्थानीय बजार व्यवस्थापन, वातावरण संरक्षण, जैविक विविधता, स्थानीय सडक, ग्रामिण सडक, कृषि सडक, सिंचाइ, गाउँ सभा, नगर सभा, जिल्ला सभा, स्थानीय अदालत, मेलमिलाप र मध्यस्थताको व्यवस्थापन, घर जग्गा धनी पूर्जा वितरण, कृषि तथा पशुपालन, कृषि उत्पादन व्यवस्थापन, पशु स्वास्थ्य, सहकारी, जेष्ठ नागरिक, अपांगता भएका व्यक्ति र अशक्तहरूको व्यवस्थापन, बेरोजगारको तथ्याङ्क संकलन, कृषि प्रसारको व्यवस्थापन, संचालन र नियन्त्रण, खानेपानी, साना जलविद्युत अयोजना, वैकल्पिक उर्जा, विपद व्यवस्थापन, जलाधार, वन्यजन्तु, खानी तथा खनिज पदार्थको संरक्षण, भाषा, संस्कृति र ललितकलाको संरक्षण र विकासको अधिकार प्रदान गरेको छ ।

प्राप्त अधिकारहरूलाई प्रयोग गरी सेवाग्राही नागरिकहरूलाई सेवा, सुविधा प्रदान गर्नु पनि स्थानीय तहको रूपमा रहेको नगरपालिकाको अहम् दायित्व हो । यसप्रकारको दायित्वलाई वहन गर्ने क्रममा परम्परागत रूपमा चल्दै आएको प्रशासनिक प्रणालीलाई परिवर्तन गरी स्थापित हुने विद्युतीय शासनले स्थानीय तहलाई एकीकृत विद्युतीय सेवा व्यवस्था गरी

नागरिकहरु, व्यवसायीक संघ संस्थाहरु, गैर सरकारी संस्थाहरु समेटिएको सेवाग्राहीमा लागु गर्ने गर्दछ । जसमा अन्तरप्रशानिक सेवामुखी विद्युतीय शासनको प्रणालीसँग प्रयोगकर्ताहरुको एकल पहुँच विन्दु रहेको हुन्छ । यसबाट केन्द्र सरकार, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार, विभिन्न विभागहरु, अदालतहरु, अन्य संवैधानिक निकायहरु जोडिएका हुन्छन् । यही एकीकृत सेवा व्यवस्थाको एकल विन्दुबाट नागरिकहरु, व्यवयिक संघ संस्थाहरु, गैह्र सरकारी संस्थाहरु, सार्वजनिक प्रशासन, प्राधिकरण, अन्तराष्ट्रिय सार्वजनिक संस्थाहरूसँग सेवा, सुविधाहरुको विनिमय हुन्छ ।

५.२ नेपालको सूचना प्रविधिसम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रम

नेपालमा कम्प्युटर प्रविधिको प्रयोगको इतिहास त्यति लामो छैन । २०२८ सालको राष्ट्रिय जनगणनाको तथ्याङ्क प्रशोधनको क्रममा नेपालमा कम्प्युटर प्रविधिको प्रयोग भए पश्चात् नेपालले सूचना प्रविधिको क्षेत्रमा प्रवेश गरेको भएपनि हालसम्म सूचना प्रविधिको क्षेत्रमा भएको विकासको सन्दर्भमा नेपालले यस क्षेत्रमा अपेक्षित प्रगति तथा उल्लेखनीय उपलब्धी हासिल गर्न सकेको छैन (सूचना प्रविधि नीति, २०६७:२) । आर्थिक उदारीकरणको नीति अवलम्बन संगै यस क्षेत्रमा पनि नीजि क्षेत्रको संलग्नता व्यापक बन्दै गएको र नीजि क्षेत्रबाट सूचना प्रविधि शिक्षा, सूचना प्रविधिको प्रयोग र सूचना प्रविधि सम्बन्धी जनशक्तिको विकासमा उल्लेखनीय योगदान रहेको छ । यसैगरी नवौँ योजना (२०५४-२०५९) मा व्यापक रूपमा विद्यालयहरुमा कम्प्युटर शिक्षा विस्तार गर्ने, उच्च शिक्षा तथा तालिमको व्यवस्था गर्ने, स्तरीय विद्यालय र सूचना प्रविधि पार्कको स्थापना गर्ने र सरकारी कार्यालयमा योजना तर्जुमा र व्यवस्थापनमा कम्प्युटरको उपयोगमा जोड दिने लगायतका नीति कार्यक्रम रहेकोमा योजना कालमा सूचना प्रविधि शिक्षाको विकास र विस्तारका लागि ४ वटा विश्वविद्यालयलाई अनुदान सहयोग उपलब्ध गराइएको, सूचना प्रविधि नीति, २०५७ जारी गरिएको र विद्युतीय कारोबार ऐन, नियम (Cyber Law) तयार गरिएको तथा बनेपामा सूचना प्रविधि पार्कको निर्माण शुरु गरिएको पाइन्छ ।

यसैक्रममा ५ वर्षभित्र नेपाललाई सूचना प्रविधिको विश्व मानचित्रमा स्थापित गर्ने परिकल्पनाका साथ सूचना प्रविधि नीति, २०५७ जारी गरिएको र उक्त नीतिले सूचना प्रविधिको पहुँच सर्वसाधारण जनतामा पुऱ्याई रोजगारीमा अभिवृद्धि गर्ने, ज्ञानमा आधारित

समाज र ज्ञानमा आधारित उद्योग स्थापना गर्ने उद्देश्यहरु निश्चित गरी सोका लागि आवश्यक रणनीति लगायत कार्यनीतिहरु, संस्थागत व्यवस्था र संयन्त्रहरु समेत निर्माण गरिएको थियो ।

दशौँ योजना (२०५९-२०६४) मा उल्लेख भए अनुसार सूचना प्रविधिको पहुँच सर्वसाधारणमा पुऱ्याई यसका माध्यमबाट सुशासन एवं सामाजिक आर्थिक सेवाहरु सुलभ गराउने, रोजगारी अभिवृद्धि गर्ने आदि उद्देश्य अनुरूप योजना अवधिमा विभिन्न नीति र कार्यक्रम मार्फत केही उपलब्धी हासिल भएको छ (सूचना प्रविधि नीति, २०६७:२) । विद्युतीय सरकार कार्यान्वयनका लागि e-Government Master Plan Consulting Report कार्यान्वयको क्रममा रहेको छ भने सूचना प्रविधि नीति, २०५७ लाई नयाँ बनेको सूचना प्रविधि नीति, २०६७ ले खारेज गरेको पाइन्छ । सूचना प्रविधि नीति, २०६७ ले निम्न लिखित उद्देश्यहरु राखेको पाइन्छ ।

- (क) सूचना प्रविधि क्षेत्रलाई सरकारी प्राथमिक क्षेत्र घोषणा गरी व्यवहारमुखी बनाउने,
- (ख) सूचना प्रविधिको माध्यमबाट ज्ञानमा आधारित उद्योगहरुको स्थापना गरी रोजगारीमा बृद्धि गर्ने,
- (ग) विद्युतीय सरकारको अवधारणा अनुरूप सार्वजनिक सूचना एवम् सेवा प्रवाहलाई समावेशी तथा प्रभावकारी बनाउने,
- (घ) सामाजिक, आर्थिक एवं व्यापारिक प्रतिष्ठानहरुमा सूचना प्रविधिको उत्पादनशील उपयोग एवं प्रयोग बढाउने,
- (ङ) सूचना प्रविधि सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रयास तथा विकासमा पहुँच बढाउने,
- (च) सरकारी एकीकृत डाटा केन्द्रलाई प्रभावकारी बनाई सूचना प्रविधि विकासको लागि पूर्वाधारको रूपमा विकास गर्ने ।

यसप्रकार सूचना प्रविधि नीति, २०६७ ले सरकारी क्षेत्रमा सूचना प्रविधिलाई प्राथमिकतामा राखी काम गर्ने, यसलाई व्यवसायिक बनाएर रोजगारी सिर्जना गर्ने देखि लिएर सरकारी तथ्याङ्क, अन्तर्राष्ट्रिय पहुँच विस्तार गर्नेसम्मको उद्देश्य लिएको पाइन्छ । यस नीतिले

विद्युतीय सरकारको अवधारणालाई प्रभावकारी बनाउने उद्देश्य लिए तापनि सोको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि ठोस कार्यक्रम ल्याएको भने पाइँदैन ।

(क) सरकारी वेबसाइट

सरकारी वेबसाइटले राष्ट्रिय स्तरका सबै प्रकारका सरकारी सूचना तथा विद्युतीय सेवा प्रवाह गर्दछ । यसमा प्रधानमन्त्रीको कार्यालयदेखि सबै मन्त्रालय तथा विभागहरूको विभागिय वेबसाइट सञ्चालनमा ल्याइएको पाइन्छ । हालसम्म राष्ट्रिय सूचना प्रविधि केन्द्रले सरकारी कार्यालयहरूको लागि आवश्यक वेबसाइट तथा इमेलहरूको निर्माण गरेको संख्या निम्न प्रकारको छ ।

तालिका नं. ५.१ सरकारी विद्युतीय सेवाहरू

क्र.सं.	सेवाहरू	संख्या
१	नामको आधिकारिक दर्ता (Domain Registered)	९६९
२	वेबसाइट	५०८
३	इमेलहरू	९५

स्रोत : सूचना प्रविधि नीति, २०६७ : १७

तालिका ५.१ का अनुसार वेबसाइटहरूको नामको अधिकरण गर्न नामको आधिकारिक दर्ता गर्ने प्रक्रियालाई अंग्रेजीमा Domain Registered भनिन्छ । यस प्रकारको ९६९ वटा नाम दर्ता भएको पाइन्छ भने सरकारको विभिन्न विभागहरूको लागि ५०८ वटा वेबसाइटहरू तथा ९५ वटा इमेल ठेगानाहरू अहिले सञ्चालनमा रहेको देखिन्छ । यसले सरकारदेखि नागरिक, सरकारदेखि व्यवसाय र सरकारदेखि कर्मचारीसम्मलाई विद्युतीय सेवामा समेट्दछ । यसले नागरिक सहभागिता बढाउँदछ, खुला र पारदर्शी वातावरणको निर्माण गर्दछ र विभिन्न सरकारी सूचना तथा सेवा प्रणालीलाई एकीकृत गर्दछ ।

(ख) आन्तरिक राजश्व विभाग

मूल्य अभिवृद्धि कर, आय कर तथा राजश्व सम्बन्धी अन्य कामका लागि आन्तरिक राजश्व विभाग जिम्मेवार सरकारी प्रशासनिक निकाय हो । हाल सबै प्रकारका राजश्व सम्बन्धी सेवाहरु अनलाइनको माध्यमबाट पनि लिन सकिने व्यवस्था आन्तरिक राजश्व विभागले गरेको छ । यसले करअसुलीलाई सहज बनाएको छ ।

(ग) कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय

कुनै पनि व्यवसायको दर्तासम्बन्धी काम कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयले गर्दछ । यस कार्यालयले व्यवसाय दर्ता सम्बन्धी प्रक्रियालाई अनलाइनको माध्यमबाट सहज बनाएको छ । यसमा जो कोहीले कम्पनी दर्ताका लागि अनलाईन आवेदन दिन सक्दछ, कम्पनीको नामको उपलब्धता जाँच र नाम सुरक्षण गर्न र अन्य काम गर्न सकिन्छ । यस कार्यालयले अनलाइन सेवा वि.सं. २०६९ देखि शुरु गरेको थियो ।

(घ) वैदेशिक रोजगार विभाग

वैदेशिक रोजगारसम्बन्धी सबै प्रकारका सूचना तथा जानकारीहरु विभागको वेबसाइटमा राखिएको छ । वैदेशिक रोजगारीमा जाने कामदारहरुको रहदानी नम्बर र अनुमति नम्बरको लिखत अनलाइनको माध्यमबाट सुरक्षित राख्ने काम गरिन्छ ।

(ङ) मेसिन रिडेबल पासपोर्ट

राहदानी विभागले अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुसार मेसिन रिडेबल पासपोर्ट (एमआरपी) प्रचलनमा ल्याएको छ । पुरानो हस्तलिखित राहदानीलाई विस्थापित गरि यो राहदानी ल्याइएको हो । विद्युतीय यन्त्रमार्फत पढ्न सकिने भएकोले यसलाई मेसिन रिडेबल पासपोर्ट भनिएको हो । फ्रान्सको अवेर्थर टेक्नोलोजीको सहकार्यमा नेपाल सरकार परराष्ट्र मन्त्रालयले यसलाई कार्यान्वयनमा ल्याएको हो ।

(च) लोक सेवा आयोग

लोक सेवा आयोगको धेरै प्रक्रियाहरु अनलाइन प्रणालीमा समावेश गरिएको छ । जसमा अनलाइन निवेदन फारम, नतीजा प्रकाशन आदि रहेका छन् । हाल लोकसेवा आयोगले

सरकारी सेवाको पदपूर्तिका लिनै परीक्षाको निवेदन अनलाइन प्रणालीबाट लिनै व्यवस्था गरेको पाइन्छ ।

यसबाहेक सरकारी लेखा प्रणाली, वैयक्तिक सूचना प्रणाली, व्यवसायिक जानकारी पोर्टल, सवारी साधनहरूको विल बुक, लाइसेन्स, राष्ट्रिय परिचयपत्र, भूमि सुधार सूचना व्यवस्थापन प्रणाली, विद्युतीय रहदानी तथा विद्युतीय प्रवेशाज्ञा आदि अन्य काम कारवाहीहरू पनि अनलाइन विद्युतीय प्रणालीमा समावेश गर्ने कार्य कार्यान्वयनको चरणमा छन् ।

५.३ पोखरा महानगरपालिका र शुशासनका लागि विद्युतीय सरकार

नेपालमा वि.सं. २००७ सालमा सम्पन्न जनक्रान्तिपछि मुलुकको राजनीतिक व्यवस्था, शासन संयन्त्र र सरकारको ढाँचामा व्यापक परिवर्तन आयो । नगरपालिका ऐन, २००९ र गाउँ पञ्चायत ऐन, २०१३ लागू भएपछि व्यवस्थित ढङ्गले स्थानीय स्वायत्तताको अभ्यासको शुरुवात पनि भयो र बहुदलीय व्यवस्था आएपछि वि.सं. २०४९ र वि.सं. २०५४ सालमा गरी दुई पटक स्थानीय निकायको निर्वाचन भई सकेको छ (नेपाल, २०६९: १३) । वि.सं. २०७२ मा जारी नेपालको संविधान अनुसार नेपाल संघात्मक शासन व्यवस्थामा प्रवेश गरेको छ । संविधानमा केन्द्र, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहको शासकीय प्रणाली रहने व्यवस्था गरिएको छ । शासन व्यवस्थाको सबैभन्दा तल्लो तहमा स्थानीय तह अन्तर्गत गाउँपालिका, नगरपालिका र जिल्ला सभा रहने व्यवस्था रहेको छ । जसअन्तर्गत पोखरा महानगरपालिका पनि एउटा स्थानीय तह हो । पोमनपा कार्यालय आफैँमा सार्वजनिक निकाय पनि हो । सार्वजनिक प्रशासनका नवीनतम विकसित आयाम विद्युतीय सरकार हो र पोमनपा कार्यालयमा विद्युतीय सरकारका बारेमा यहाँ सविस्तार चर्चा गरिनेछ ।

५.३.१ पोखरा महानगरपालिकाको संगठनात्मक स्वरूप

नेपालको शासकीय व्यवस्थामा नगरपालिका स्थानीय तहको रूपमा रहेको स्थानीय सरकार हो । जनसंख्या, पूर्वाधार, भौतिक तथा आर्थिक विकासको दृष्टिले गाउँपालिका, महानगरपालिका र उपमहानगरपालिका गरी तीन श्रेणीमा यसको विभाजन गरिन्छ । पोखरा हाल महानगरपालिकाको रूपमा रहेको छ । पोखरा नगरपालिकाको रूपमा वि.सं. २०१६ मा

पोखरा महानगरपालिका कार्यालयको संगठनात्मक स्वरूपमा माथिल्लो निकायको रूपमा नगर सभा रहेको छ । त्यसको मातहतमा विभिन्न नगरसभाद्वारा निर्मित समितिहरू, कार्यपालिकाद्वारा गठित समितिहरू तथा उपसमितिहरू रहने व्यवस्था छ । जस अन्तर्गत उप प्रमुख र प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत रहन्छन् भने १/१ वटा नीजि सचिवालय रहने व्यवस्था छ । प्रमुखको मातहतमा शहरी योजना आयोग रहने व्यवस्था छ । यसले शहरी विकासको लागि मुख्य भूमिका खेल्ने गरेको छ । पोखरा महानगरपालिका कार्यालयमा ८ वटा महाशाखा रहेका छन् जसको मातहतमा विभिन्न नामका ३७ वटा शाखा, ५ वटा साना इकाइ एवं १ सूचना तथा अभिलेख केन्द्र रहेको छ ।

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ले स्थानीय निकायले आफूलाई आवश्यक पर्ने कर्मचारीहरूको दरवन्दी कार्यबोझका आधारमा कार्यहरूको पूर्ण विवरण तयार गरी सम्बन्धित परिषद्बाट स्वीकृत गराउनुपर्ने व्यवस्था छ । यसरी दरवन्दी स्वीकृत गर्दा निजामती सेवाका कर्मचारीहरूको तलबमानलाई आधारमानी निर्धारण गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । आन्तरिक आय श्रोतलाई मध्यनजर गर्दै थप भत्ता एवं सुविधा दिन सक्ने व्यवस्था पनि गरेको छ । यस्तै स्थानीय निकायको दैनिक कार्य सञ्चालनका लागि सचिवको नियुक्ति नेपाल सरकारले गर्ने र सचिव वाहेकका अन्य कर्मचारी स्थानीय निकायले नै नियुक्ति गर्न सक्ने व्यवस्था छ ।

५.३.२ पोखरा महानगरपालिकामा विद्युतीय शासन

पोखरा महानगरपालिका कार्यालयको प्रशासनिक प्रणाली परम्परागत सरकारकै ढाँचामा रहेको देखिन्छ । कार्यालयमा विद्युतीय साधनहरूको उपयोग गरिएको भए तापनि विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयन योजनाबद्ध ढंगबाट गरिएको पाइँदैन । तथापि विद्युतीय शासनका लागि आवश्यक केही साधनहरूको प्रयोगको शुरुवात र स्थापना भएको भने पाइँन्छ । पोमनपा कार्यालयमा विद्युतीय सरकार सम्बन्धी नीतिगत व्यवस्था, प्रयोगमा आएका सूचना तथा सञ्चार प्रविधि, विद्युतीय साधनहरूको प्रयोग र प्रणालीका बारेमा तल चर्चा गरिएको छ ।

५.३.२.१ नीतिगत व्यवस्था

पोखरा महानगरपालिका कार्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि, विद्युतीय उपकरणहरूको प्रयोग गरिएको भएता पनि कार्यालयले हालसम्म विद्युतीय शासनको कार्यान्वयनको लागि कुनै पनि नीति ल्याएको पाइँदैन । विद्युतीय शासनसम्बन्धी नीतिहरू केन्द्रिय सरकारीस्तरमा नै सीमित रहेको पाइन्छ, भने स्थानीय तहमा विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा कुनै पनि नीति बनेको पाइँदैन । विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयनको लागि नीतिगत व्यवस्था हुनु पहिलो आवश्यकता हो तर पोमनपा कार्यालयमा यो आवश्यकताको परिपूर्ति भएको भने पाइँदैन ।

५.३.२.२ प्राविधिक व्यवस्था

पोखरा महानगरपालिका कार्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिसँग सम्बन्धीत र अन्य विद्युतीय उपकरणहरूको प्रयोग गरिएको छ । विशेषगरी कार्यालयका अधिकांश कार्यक्षमा कम्प्युटरको प्रयोग, इन्टरनेट सर्बर आदिको व्यवस्था भएको पाइन्छ । विद्युतीय शासन प्रणाली सञ्चालन गर्न आवश्यक दक्ष जनशक्तिको अभाव देखिन्छ । विद्युतीय शासन भन्दा पनि विद्युतीय कार्यप्रणालीलाई जोड दिएको पाइन्छ । जहाँ उपकरणहरूलाई माध्यम बनाइएको छ । कार्यालयमा हाल प्रयोगमा आएका विद्युतीय साधनहरू एवम् अन्य प्राविधिक व्यवस्थाहरू सेवाग्राही मुखी भन्दा पनि देखाउनको लागि स्थापना भएका पाइयो । जसलाई तल उल्लेख गरिएको छ ।

(क) विद्युतीय हाजिरी

पोमनपा कार्यालयमा कर्मचारीको लागि विद्युतीय हाजिरी प्रणाली स्थापित गरिएको पाइन्छ । कार्यालयद्वारा तोकिएको निश्चित समयभित्र कर्मचारी कार्यालयमा उपस्थित भई विद्युतीय हाजिरी यन्त्रमा औँठाछाप (Thumb Print) लिएपछि त्यस दिनको हाजिरी ठहर्छ । अन्यथा तोकिएको समयभन्दा ढिलो आएमा तथा अर्को कुनै उपायले उक्त दिनको हाजिरी ठहर्न सक्दैन । यसले गर्दा कर्मचारीहरू समयमै कार्यालयमा उपस्थित हुन बाध्य तुल्याएको छ । कर्मचारीहरूलाई समयनिष्ठ र कार्यालयको कामप्रति जिम्मेवार हुन सहयोग पुऱ्याएको देखिन्छ । विद्युतीय सरकार प्रशासनिक सुधार र सुशासनको पनि एक साधन भएको हुनाले विद्युतीय हाजिरीले कार्यालयको सुशासनमा पनि योगदान पुऱ्याएको हुन्छ । पोमनपा

कार्यालयमा विद्युतीय हाजिरीले विद्युतीय सरकारको निर्माणमा सहयोग गरेको देखिन्छ ।

(ख) कम्प्युटर अभिलेखीकरण र बैकिङ कारोबार

पोमनपा कार्यालयको कर शाखा मार्फत हुने कारोबारहरु, कर प्रणाली तथा राजस्व संकलनका लागि कम्प्युटर सफ्टवेयरको माध्यमबाट व्यवस्थित गरिएको पाइन्छ । यसले पोमनपाको करको दरअनुसार संकलित राजस्वको अभिलेखिकरण गर्ने तथा रकमको कारोबार पूर्णत बैकिङ प्रणाली मार्फत हुँदै आएको देखिन्छ । नगद कारोबारका लागि पोमनपा भित्रै प्राइम बैकको शाखा कार्यालय पनि सञ्चालित भएको पाइन्छ । यस्तै दर्ता, चलानी लगायत अन्य शाखाहरुमा पनि कम्प्युटर अभिलेखिकरणको काम भईरहेको पाइन्छ । यो विद्युतीय सरकारको महत्वपूर्ण पक्ष हो ।

(ग) वेबसाइट सञ्चालन

पोमनपाले आफ्नो कार्यालयबाट अद्यावधिक गर्नुपर्ने तथा प्रवाह गर्नुपर्ने सूचना तथा जानकारीहरुलाई प्रकाशित गर्न आफ्नो छुट्टै वेबसाइट (www.pokharamun.gov.np and pokharakrishi.com) सञ्चालन गरेको छ । पछिल्लो समयलाई हेर्दा कार्यालय स्तरका ७ वटा विभागीय इमले र ३३ वटा वडामा ३३ वटै इमेल ठेगानाहरु सञ्चालनमा आएको छ । साथै सामाजिक सञ्जालहरुमा पनि पोमनपा जोडिएको पाइन्छ । यसबाट कार्यालयको गतिविधि, करका दरहरु, फारम, आवश्यक सूचना तथा जानकारीहरु सम्बन्धित एवं सर्वसाधारण नागरिकमा प्रवाहित भएको पाइन्छ । यसका साथै ई-टेन्डरको पनि व्यवस्था गरेको पाइन्छ ।

(घ) मोबाइल प्रयोग समग्री

पोमनपा कार्यालयमा सेवा लिन चाहिने आवश्यक प्रक्रियाका बारेमा जानकारी दिने मोबाइल प्रयोग समग्री (Mobile Apps Application System) प्रणालीको पनि शुरुवात भएको पाइन्छ । यसमा कार्यालयको सेवाबारे सामान्य विवरणहरु प्रस्तुत गरिएका छन् ।

(ड) अन्य अभ्यासहरु

पोमनपा कार्यालयभित्र इन्टरनेट सर्भरको व्यवस्था, टेलिफोन, फ्याक्स लगायत अन्य विद्युतीय उपकरणहरुको प्रयोग भएको पाइन्छ । तथपि ती सबै उपकरण, साधन र प्रयोग सामाग्रीहरु विद्युतीय सरकारको लागि पर्याप्त भने होइनन् ।

पोमनपा कार्यालयमा आधुनिक सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका केही साधनहरुको प्रयोग एवं प्रचलन गरिएता पनि त्यो विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयनको पूर्ण व्यवस्था होइन । कार्यालयका विभिन्न शाखा उपशाखामा कम्प्युटर आदि सामाग्रीहरुको प्रयोग हुने गरेको भएता पनि विद्युतीय सरकार अनुरूपको व्यवस्था कार्यान्वयन भएको छैन । कार्यालयको सांगठनिक संरचना परम्परागत प्रणालीको छ जो विद्युतीय सरकार होइन र विद्युतीय शासन प्रणालीमा यसको कुनै महत्वपूर्ण भूमिका देखिदैन ।

अध्याय छ

पोखरा महानगरपालिकामा विद्युतीय शासनको

प्रभावकारिता र चुनौतीहरू

६.१ विद्युतीय शासनको प्रभावकारिता

पोखरा महानगरपालिका कार्यालयमा विद्युतीय शासनका केही अभ्यासहरू भएका छन् । ती अभ्यासहरू विद्युतीय सरकारको पूर्ण कार्यान्वयन होइन । हाल भइरहेको विद्युतीय सरकारको अभ्यासको प्रभावकारिताका सम्बन्धमा उत्तरदाताहरूले विभिन्न धारणाहरू व्यक्त गरेका छन् । प्राप्त धारणाहरूलाई आधारित बनाई विभिन्न उपशीर्षकमा तथ्यहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

६.१.१ विद्युतीय शासन प्रतिको बुझाइ

विद्युतीय शासन प्रणालीको अवधारणा विल्कुलै नयाँ र आधुनिक अवधारणा हो । यो प्रशासनिक जगतमा आमूल परिवर्तनको द्योतक पनि हो । सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको उच्चतम विकासले आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक, औद्योगिक एवं प्रशासनिक क्षेत्रमा ल्याएको परिवर्तनलाई व्यवस्थित एवं सुयोग्य तवरले लाभ हासिल गर्ने सापेक्षमा विद्युतीय सरकारको विकास भएको हो । पोखरा महानगरपालिका कार्यालयमा विद्युतीय सरकारलाई त्यहाँका कर्मचारी उत्तरदाताहरूले के कसरी बुझ्दै आएका छन् भन्ने सम्बन्धमा प्राप्त धारणाहरूलाई यहाँ बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गरेको छु ।

उत्तरदाताहरूबाट प्राप्त धारणा समेटिएको बुँदाहरू:-

१. प्रशासनिक काम कारवाहीलाई छिटो, पारदर्शी र अभिलेखिकरण गर्ने प्रक्रिया ।
२. सेवाग्राहीलाई छिटो सेवा प्रवाह गर्ने, तथ्याङ्क अभिलेखिकरण सुरक्षित राख्नुका साथै पारदर्शिताको निर्माण गर्ने काम ।
३. नेपाल विद्युत प्राधिकरणलाई नै विद्युतीय सरकार भन्ने बुझाई ।
४. नागरिकले विद्युतीय माध्यमबाट दरखास्त निवेदन दिने र त्यसैका आधारमा सेवा प्रवाह गर्ने व्यवस्था ।

५. आधुनिक सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गरी निष्पक्ष, सक्षम र प्रभावकारी रूपमा जनतालाई सेवा प्रवाह गर्नु ।
६. यो सरल र सहज रूपमा सेवा दिने **Paperless Government** को अवधारणाबाट आएको अत्याधुनिक कार्य प्रणाली ।
७. सार्वजनिक निकायहरूमा सेवा सुविधा र काम कारवाहीलाई छिटो छरितो, पारदर्शी र सेवामैत्री बनाउने प्रक्रिया ।
८. सम्बन्धित कागजात तथा उक्त सेवाको अभिलेखलाई कम्प्युटरकृत गरी सेवा प्रवाह गर्नु तथा इमेल, इन्टरनेट र अनलाइन प्रणालीबाट समेत सेवा प्रदान गर्नु ।
९. सेवाग्राहीले सरल र सहज रूपमा सूचना प्राप्त गर्न, आफुलाई आवश्यक कागजात, दरखास्त, निवेदनको दर्ता जुनसुकै समयमा जुनसुकै स्थानबाट कम्प्युटरको माध्यमबाट गर्न सकिने विधि ।
१०. कामकाजहरू छिटो छरितो, पारदर्शी हुनु र प्रत्येक नागरिकले सुशासनको अनुभूति गर्नु ।

६.१.२ सूचनामा पहुँच

पोखरा महानगरपालिका कार्यालयले सूचना तथा जानकारीहरूलाई आफ्नो वेबसाइटमार्फत प्रवाहित गर्दै आइरहेको छ । यसबाट कार्यालयको सूचना तथा जानकारीमा सेवाग्राही नगरवासीको पहुँच विस्तारमा सहयोग पुगेको देखिन्छ । उक्त वेबसाइटमा कार्यालयको गतिविधि, करका दरहरूका साथै इ-टेन्डरको व्यवस्थाले सूचनालाई सहज बनाएको छ । यसैगरी मोबाइल प्रयोग सामाग्रीबाट पनि कार्यालयमा सेवा लिन चाहिने आवश्यक प्रक्रियाका बारेमा जानकारी लिन सकिने व्यवस्था कार्यालयको सूचनामा पहुँच सहज र विस्तारित भएको पाइन्छ ।

६.१.३ जवाफदेहिताको विकास

पोखरा महानगरपालिकामा विद्युतीय साधनहरूको प्रयोगले जवाफदेहिताको विकासमा टेवा पुऱ्याएको देखिन्छ । जस्तो विद्युतीय हाजिरीको व्यवस्थाले कर्मचारीहरू तोकिएको समयमै

कार्यालयमा उपस्थित भई सेवा प्रवाह गर्ने गरेका छन् । यसले कर्मचारीलाई समयनिष्ठ एवं कार्यालय प्रति पनि जिम्मेवार बनाएको छ ।

६.१.४ पारदर्शिताको निर्माण

पोखरा महानगरपालिका कार्यालयमा कर शाखा मार्फत हुने कारोबारहरु, कर प्रणाली तथा राजस्व संकलनका लागि कम्प्युटर सफ्टवेयरको माध्यमबाट व्यवस्थित गरिएको छ । यसबाट आर्थिक कारोबारमा हुनसक्ने अनियमिततालाई कम गरेको छ । सेवाग्राहीले कुन सेवाको लागि कति चुक्ता गर्नु पर्ने हो भन्ने विवरण कम्प्युटर सफ्टवेयरले स्पष्ट रूपमा प्रस्तुत गरेको हुन्छ । जसले कर चुक्तामा एकरूपता ल्याउँदछ र बीचमा चलखेल गर्ने सम्भावना रहँदैन । सेवाग्राहीले चुक्ता गर्ने राजश्व सिधै कम्प्युटर प्रणालीमा अभिलेख रहने हुँदा कारोबार स्पष्ट देखिन्छ । यसले पारदर्शिताको निर्माणमा महत्वपूर्ण सहयोग पुगेको देखिन्छ ।

६.१.५ सेवा प्रवाहको गुणस्तरमा सुधार

पोखरा महानगरपालिका कार्यालयमा विद्युतीय स्रोत साधनहरुको उपयोगले सेवा प्रवाहको गुणस्तरमा सुधार ल्याएको छ । विगतमा हुने सेवा प्रवाहको सुस्त गतिलाई द्रुत बनाउन यसले सहयोग गरेको छ । यसै गरी विभिन्न सूचना तथा जानकारीहरु पनि छिटो छरितो रूपमा पुऱ्याउन मद्दत मिलेको देखिन्छ ।

६.२ विद्युतीय सरकारका चुनौतीहरु

विद्युतीय सरकार सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको समुचित प्रयोग सहितको एउटा परिपक्व प्रणाली हो । सार्वजनिक निकायमा विद्युतीय साधनहरुको प्रयोग गरिँदैमा त्यसलाई विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयन भन्न मिल्दैन । तथापि विद्युतीय सरकार एकैपटक सम्पूर्ण रूपमा लागू हुने अवस्था नभए तापनि सार्वजनिक निकाय मातहतको कुनै विभाग, शाखा वा सेवाप्रदायक केन्द्रमा हुने कार्यान्वयनबाट यसको स्थापना र शुरुवात हुन सक्दछ । पोमनपा कार्यालयमा विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयनका चुनौतीहरुलाई यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

६.२.१ नीतिगत चुनौती

सरकारको सञ्चालन गर्न नीति चाहिन्छ । प्रशासनिक प्रबन्ध, व्यवस्थापन तथा काम कारवाहीहरू पनि सरकारबाट बनाइएका ठोस नीति मार्फत सञ्चालित भएका हुन्छन् । वर्तमानमा सञ्चालित भई रहेको प्रशासनलाई नयाँ ढाँचामा बदल्न त भन् ठोस र उपयुक्त नीतिको आवश्यकता अनिवार्य नै हुन्छ । नीतिले कुनै पनि काम के, कसरी, कहाँ गर्ने भन्ने कुरालाई स्पष्ट पारेको हुन्छ । नीति प्रशासनिक व्यवस्थापन एवं प्रबन्धको मार्गचित्र हो । विद्युतीय सरकार प्रशासनिक क्षेत्रमा सबैभन्दा नवीन व्यवस्थापन भएको हुनाले यसको कार्यान्वयनका लागि स्पष्ट र ठोस नीतिको आवश्यकता पर्दछ । विना स्पष्ट नीति विद्युतीय सरकार कार्यान्वयन हुन सक्दैन ।

सूचना तथा सञ्चार प्रविधिले ल्याएको विश्वव्यापि परिवर्तनसँग सँगसँगै हिँड्नको लागि विद्युतीय सरकारको आवश्यकता भएको हो । यसको कार्यान्वयनको पहिलो शर्त भनेको सरकारी तबरबाट स्पष्ट र उपयुक्त नीतिको व्यवस्था गर्नु हो । पोमनपा, कार्यालयमा विद्युतीय सरकारको स्थापनाका लागि हालसम्म के कस्ता नीतिगत कदमहरू चालिएका छन् र विद्युतीय सरकारका सम्बन्धमा विद्यमान नीतिमा के के कुराहरूको चुनौती रही आएको छ भन्ने सम्बन्धमा उत्तरदताहरूले विभिन्न धारणा व्यक्त गरेको पाइन्छ । नीतिगत चुनौतीबारे व्यक्त धारणाहरूलाई बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

१. विद्युतीय शासन राज्यले जारी गरेको नीति, नियम तथा निर्देशिकामा प्राथमिकतामा पर्न नसकेको ।
२. प्रविधिमैत्री नीतिको अभाव र कानुनी जटिलता ।
३. योजनबद्ध प्रक्रियाको कमी ।
४. सरकारी तबरबाट सूचना प्रविधि नीति नहुनु ।
५. सेवा प्रदायक र सेवाग्राहीको स्तर अनुसार अभिमुखिकरण हुन नसकेको ।
६. कार्यालयका सबै शाखाहरूलाई प्रविधियुक्त बनाउने नीति नहुनु ।
७. स्पष्ट सरकारी नीतिको अभाव ।
८. परम्परागत प्रक्रियालाई विस्थापित गरी नयाँ विद्युतीय कारोबारलाई व्यवस्थित बनाउन नसकिएको ।

९. अदालती प्रक्रियामा समेत विद्युतीय कारोबार भएको तथ्यलाई प्रमाणको रूपमा यकिन गर्नुपर्ने ।
१०. विद्युतीय सरकार बारे यथोचित ज्ञान नभएकाले यस प्रति विश्वसनीयताको कमी ।

६.२.३ प्राविधिक चुनौती

विद्युतीय सरकारको मूलआधार भनेको नै प्राविधिक पक्ष हो । अत्याधुनिक प्राविधिक विकास नै विद्युतीय सरकारको जननी हो भन्दा अन्यथा हुँदैन । प्राविधिकले नै कुनै पनि कामको समय र लागतलाई घटाई कामलाई छरितो, सुलभ र सहज बनाउँदछ । यसरी कुनै पनि कामलाई छिटो छरितो र सहज बनाउने प्राविधिको व्यवस्थापन भने आफैँमा जटिल पक्ष हो । विद्युतीय सरकारको मूल तत्व नै प्राविधि भएको हुनाले विद्युतीय सरकारको स्थापना र सञ्चालनमा प्राविधिक चुनौतीका विभिन्न पक्षहरू सँगसँगै जोडिएर आउँदछन् । पुरानो कार्यप्रणालीलाई विद्युतीय सरकारको नयाँ कार्यप्रणालीमा ढाल्नु आफैँमा चुनौतीको काम हो । विगतदेखि चल्दै आएको प्रशासनिक पद्धतिलाई बदल्दै विद्युतीय सरकारको स्थापना र कार्यान्वयनमा पोमनपा कार्यालयमा के कस्ता प्राविधिक चुनौतीहरू रहेका छन् ? भन्ने सम्बन्धमा उत्तरदाताहरूले विभिन्न तथ्यगत जानकारीहरू दिएका छन् । तिनीहरूलाई निम्नानुसार बुँदागत रूपमा तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

१. उर्जा संकट
२. इन्टरनेट सर्भरको कमजोर प्रबन्ध
३. आवश्यक प्राविधिक स्रोत साधनहरूको कमी
४. कार्यालयलाई आवश्यक सफ्टवेयरहरूको निर्माण हुन नसक्नु
५. कार्यालयको संरचना प्राविधि अमैत्री हुनु

६.२.४ दक्ष जनशक्तिको अभाव

कुनै पनि प्रशासनिक काम कारवाहीमा जनशक्तिको आवश्यकता अनिवार्य रूपमा रहन्छ । साधारण कामका लागि साधारण र विशेष कामका लागि विशेष दक्षता हासिल गरेका जनशक्ति आवश्यक हुन्छ । विद्युतीय सरकारको प्रबन्ध र व्यवस्थापन आफैँमा विशेष र जटिलतायुक्त प्राविधिक काम भएको हुनाले दक्ष जनशक्तिको अभावमा विद्युतीय सरकार कार्यान्वयन हुन सक्तैन । विद्युतीय सरकारका लागि दक्ष जनशक्ति अनिवार्य शर्त हो ।

पोमनपा कार्यालयमा विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयनका लागि दक्ष जनशक्तिको के कस्तो व्यवस्था रहेको छ भन्ने सम्बन्धमा उत्तरदाताहरूले दक्ष जनशक्तिको अभावलाई प्रमुख समस्याको रूपमा औँल्याएको पाइन्छ । दक्ष जनशक्तिको अभाव र त्यसले के कस्तो असर पारेको छ भन्ने सम्बन्धमा उत्तरदाताहरूले विभिन्न धारणाहरू राखेका छन् ।

१. तोकिएको समयमै काम सम्पन्न हुन नसक्नु, ढिलासुस्ती बढ्नु ।
२. कार्यालयले खरिद गर्ने विद्युतीय उपकरणहरूको गुणस्तरको वास्तविकता यकिन गर्न सक्ने जनशक्ति कार्यालयसँग नहुँदा समस्या उत्पन्न हुने गरेको छ ।
३. भएका सीमित जनशक्तिको पनि समुचित उपयोग हुन नसकेको अवस्था छ ।
४. विद्युतीय सरकारको अवधारणालाई मूर्त रूप दिन नसकिएको, कागजविहिन अवधारणा साकार हुन नसकेको, प्रवाह गर्ने सेवाहरूको प्रक्रिया लामो र भद्दा भएको, कुनै पनि विभागले प्रवाह गर्ने सेवाका बारेमा जानकारी लिन सम्बन्धित निकायमा नै पुग्नु पर्ने बाध्यता रहेको छ ।
५. पर्याप्त दक्ष जनशक्तिको अभावले दक्ष कर्मचारी भएको अवस्थामा काम हुने नत्र नहुने अवस्था छ ।
६. सीमित व्यक्तिमा निर्भर रहनुपर्ने, सेवाको प्रभावकारितामा कमी, नयाँ प्राविधिक सामग्रीलाई परिचालन गर्ने दक्ष जनशक्ति नहुँदा नयाँ प्राविधि उपयोगमा ल्याउँदा त्यसले समाधान भन्दा पनि नयाँ किसिमको समस्या सिर्जना गर्ने गरेको छ ।
७. कार्यालयका कतिपय कामहरू पुरानै ढर्रामा गर्नुपर्ने अवस्था छ ।
८. कार्यालयमा दक्ष जनशक्तिको अभावले बाहिरबाट दक्ष जनशक्ति ल्याएर काम गर्नुपर्ने अवस्था छ र कुनै उपकरणमा समस्या आउँदा बाहिरबाट ल्याउने पर्ने र उसलाई कुर्ने पर्ने अवस्था छ ।
९. दक्ष जनशक्तिको अभावले प्राविधिको अधिकतम प्रयोग हुन सकिरहेको छैन । यसले अभिलेखिकरणमा समस्या ल्याएको छ ।
१०. सेवा प्रवाहमा ढिलाई हुनुका साथै सेवाको गुणस्तर र विश्वसनीयता कमी आएको छ ।
११. सेवाग्राहीको सन्तुष्टिमा कमी ल्याएको छ ।
१२. प्रशासनिक र आर्थिक कारोबारमा समस्या ल्याएको छ ।

६.२.५ प्रभावकारी नेतृत्वको अभाव

शुशासनका लागि विद्युतीय सरकार एउटा व्यवस्थित र योजनाबद्ध प्रणाली हो । विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयनको लागि प्रभावकारी नेतृत्वको आवश्यकता पर्दछ । नेतृत्वले नै सर्वप्रथम विद्युतीय सरकारलाई राम्ररी बुझेको र आत्मसात गरेको हुनुपर्दछ । विद्युतीय सरकारले तय गरेका कार्यक्रमहरू लागु गर्न दक्ष जनशक्तिको साथै उक्त दक्ष जनशक्तिलाई परिचालन गर्न नेतृत्वको आवश्यकता पर्दछ । पोमनपा कार्यालयमा विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयनमा नेतृत्वको भूमिका के कस्तो रहँदै आएको छ भन्ने सवालमा उत्तरदाताहरूले विभिन्न धारणाहरू व्यक्त गरेका छन् । प्राप्त धारणाहरूलाई बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

२. पोमनपाको कार्यकारी अधिकृत छिटो छिटो परिवर्तन हुँदा व्यवस्थित काम कारवाहीमा प्रभाव परेको छ ।
३. विद्युतीय सरकारलाई बुझ्ने, बुझाउन सक्ने र योजनाबद्ध ढंगबाट कार्यान्वयन गराउनसक्ने नेतृत्वको अभाव रहेको छ ।
४. विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयनमा नेतृत्वको आत्मविश्वास, इच्छाशक्ति र प्रतिबद्धतामा कमी रहेको पाइन्छ ।
५. विद्युतीय सरकारको अभ्यासलाई अनिवार्य नगरिँदा यसको कार्यान्वयनमा नेतृत्व तत्पर नहुनु ।
६. विद्युतीय सरकारका लागि आवश्यक दक्ष जनशक्तिको अभाव रहेकाले पनि यसलाई कार्यान्वयनमा लैजान नेतृत्व वर्ग उदासीन रहनु ।
७. विद्युतीय सरकारको महत्वबारेमा नेतृत्व सचेत नहुनु ।
८. विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयनका लागि नेतृत्वले कर्मचारीहरूको पर्याप्त साथ सहयोग प्राप्त गर्न नसक्नु ।
९. विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयनमा नेतृत्वले उचित निर्णय दिन नसक्नु ।

६.२.६ पूर्वाधार विकासको अभाव

शुशासनका लागि विद्युतीय सरकार भौतिक साधनहरूको व्यवस्थित प्रणाली हो । यो एकप्रकारले जटिल प्राविधिक व्यवस्था भएको हुनाले यसमा पूर्वाधार विकासको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ । वास्तवमा प्राविधिक पूर्वाधारको विकास नै विद्युतीय सरकारको अनिवार्य

आधार हो । आवश्यक पूर्वाधार विना विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयन हुन सक्दैन । पोमनपा कार्यालयमा विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयनमा पूर्वाधार विकासको अवस्था के कस्तो रहेको छ, भन्ने सवालमा उत्तरदाताहरूले विभिन्न धारणहरू व्यक्त गरेका छन् । प्राप्त धारणाहरूलाई बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

१. महानगरले शुसाशनका लागि विद्युतीय सरकारको पूर्वाधार विकासकै लागि भनेर पर्याप्त बजेट छुट्याउने तथा योजना बनाउने नगरेको ।
२. विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयनका लागि पर्याप्त साधन तथा उपकरणहरू जस्तै, भरपर्दो इन्टरनेट सर्भर, लोडसेडिङ हुँदा बैकल्पिक उर्जा, कार्यालयको आफ्नै कम्प्युटर सफ्टवेयर तथा विद्युतीय प्रयोग सामाग्री आदिको अभाव छ ।
३. कार्यालयमा भएका स्रोत, साधन तथा उपकरणहरू विग्रिएमा वा समस्या उत्पन्न भएमा मर्मत सम्भार गर्ने आन्तरिक जनशक्ति नहुनु तथा बाहिरबाट मर्मत गराउँदा धेरै खर्च हुने अवस्था रहेको छ ।
४. पुराना साधन उपकरणको विस्थापन गरी नयाँ प्रविधि र उपकरणको व्यवस्थापन गर्न सकिएको छैन ।
५. विद्युतीय सरकारको अभ्यासमा पोमनपा कार्यालयको पुरानो प्रशासनिक संगठन, शैली र संरचना बाधक बनेको छ ।
६. कर्मचारीहरूलाई विद्युतीय सरकारसम्बन्धी पर्याप्त तालिम नहुनु, तालिमहरूमा सबैको समान सहभागिता नहुनु ।

पुरानो पद्धति र प्रणालीलाई नयाँ रूपमा व्यवस्थापन गर्न आफैँमा चुनौतीपूर्ण कार्य हो । खासगरी सार्वजनिक प्रशासन लामो समयको निरन्तरता हो । यसलाई एकैपटक नयाँ प्रविधिमा ढाल्न योजनाबद्ध प्रयास हुनु जरुरी हुन्छ । सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विश्वव्यापी प्रयोग र प्रचलनले सार्वजनिक क्षेत्रलाई समयानुकूल परिवर्तन गर्न बाध्य तुल्याएको परिवेशमा नेपालजस्तो कम विकसित देशमा विद्युतीय सरकारको स्थापना आफैँमा चुनौतीपूर्ण कार्य हो नै । स्थानीय सरकारको रूपमा रहने नगरपालिकामा यसको अभ्यास जति आवश्यक छ त्यति नै केन्द्रीयस्तरमा यसका लागि योजनाबद्ध प्रयास हुनु जरुरी देखिन्छ ।

महानगरमा विद्युतीय सरकारको अभ्यासका लागि विभिन्न चुनौतीहरू विद्यमान रहेको कुरा यस अध्ययनले देखाएको छ । विशेष गरी केन्द्रीय तहबाटै विद्युतीय सरकारको स्थापनाको योजनाबद्ध पहल र स्पष्ट नीतिको निर्माण नहुनु प्रमुख चुनौती हो भने स्थानीय तहमा नेतृत्वको अभाव, स्रोत, साधन र उपकरणको अभाव, दक्ष जनशक्तिको अभाव आदि कुराहरू पनि विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयनको चुनौतीको रूपमा खडा भएका छन् ।

६.३ विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयनमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू

कुनै पनि विधि, व्यवस्था तथा प्रणालीको कार्यान्वयनमा विभिन्न तत्वहरूले प्रभाव पारेका हुन्छन् । सार्वजनिक प्रशासनको काम कारवाही एवं सेवा प्रवाहलाई परिवर्तन गरी बेसी गुणस्तरीय, सुविधायुक्त एवं सहजताका लागि कार्यान्वयनमा आएको विद्युतीय सरकारको सन्दर्भमा पनि सो कुरा लागू हुन्छ । किनभने कुनैपनि देशको समग्र राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक, साँस्कृतिक र शैक्षिक अवस्थाका कारणहरूले विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयनलाई प्रभावित गरिरहेको हुन्छ । पोखरा महानगरपालिका कार्यालय र यहाँ आउने सेवाग्राहीहरूको समग्र राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक, साँस्कृतिक र शैक्षिक अवस्था तथा स्तर भनेको एउटा अल्पविकशित वा विकासोन्मुख देशको अवस्था र स्तरसँग मेल खाने प्रकारको छ । प्रत्यक्षरूपमा देशका नागरिकहरूसँग सम्बन्ध र सरोकार राख्ने प्रणालीमा त्यसदेशका नागरिकहरूको समग्र चेतनाको स्तर र अवस्थाले प्रभाव पारेको अवश्य हुन्छ ।

यस सन्दर्भमा पोखरा महानगरपालिका कार्यालयमा विद्युतीय सरकारको सम्बन्धमा शोध अध्ययन गर्दा प्राप्त भएका विविध तथ्यहरूलाई आधार बनाउँदै यसको प्रयोग एवं सफल कार्यान्वयनका सम्बन्धमा प्रभाव पार्ने तथा पारेका विभिन्न तत्वहरूका बारेमा तल व्याख्या गरिन्छ ।

६.३.१ विद्युतीय साक्षरता

विद्युतीय सरकार आफैँमा प्रविधियुक्त विषय भएको हुनाले यसको प्रयोगको लागि नागरिकमा कम्तिमा विद्युतीय साक्षरताको आवश्यकता पर्दछ । विद्युतीय साक्षरता कुनै

विशिष्ट साक्षरता नभइ सामान्य साक्षरता भएको र कम्प्युटर, मोबाइल एप्लिकेसन आदि विद्युतीय उपकरणको पनि प्रयोग गर्न सक्ने भनि बुझ्नुपर्दछ । वि.सं. २०६८ सालकै राष्ट्रिय जनगणना अनुसार देशको समग्र साक्षरता दर ६५.९ प्रतिशत र पोमनपाको साक्षरता दर ८६.९४ प्रतिशत रहेको छ (केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०७१) । नेपालका विद्युतीय साक्षरताको यकिन तथ्याङ्क उपलब्ध छैन । समग्र देशको साक्षरताको तुलनामा पोमनपाको साक्षरता दर उच्च भएता पनि विद्युतीय सरकारको लागि यो दर सन्तोषजनक होइन ।

विद्युतीय सरकार सरकारदेखि नागरिकसम्म विद्युतीय माध्यमबाट सेवा एवं दायित्वको विनिमय गर्ने प्रणाली हो । सरकारले त्यस्तो सेवाप्रवाहको पद्धति लागु गर्दै न जुन नागरिकले ग्रहण गर्ने नसक्ने किसिमका हुन्छन् । नागरिकको साक्षरताको पहुँचभन्दा बाहिरको प्रणाली सरकारले लागु गरेमा पनि त्यो कार्यान्वयन हुन नसकि असफल भएर जान्छ । विद्युतीय सरकारले प्रवाह गरेको सेवाहरु बहुसंख्यक नागरिकले प्राप्त गर्ने अवस्था नबनेसम्म सरकारले त्यसलाई कार्यान्वयनमा ल्याउने सम्भावना कम हुन जान्छ । यसर्थ सामान्य साक्षरतासँगै विद्युतीय साक्षरता पनि विद्युतीय सरकारको आवश्यकता हो । पोमनपा क्षेत्रको साक्षरता दरलाई आँकलन गर्दा विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पूर्णरूपमा विद्युतीय साक्षर समाज बनि नसकेको अवस्थामा यसले पनि विद्युतीय सरकारको स्थापना र कार्यान्वयनमा प्रभाव पार्ने देखिन्छ ।

६.३.२ सामाजिक-साँस्कृतिक प्रभाव

विधिको शासन वा कानूनको शासन भनौं आजको युग यस अवस्थासम्म आइपुग्नुभन्दा अघि विश्वमा विभिन्न किसिमका प्रथा प्रचलनहरू अभ्यासमा थिए । ती केवल सामाजिक-साँस्कृतिक रीतिरिवाज मात्र थिएनन् अपितु तिनको कानून समानको मूल्य मान्यता थियो । ती त्यसबेलाका विधि, विधान र कानून नै थिए । कुनै पनि समुदायले लामो समयसम्म अभ्यास गर्दै आएको चलन प्रचलन हुँदै प्रथा बन्छ र त्यसले सामाजिक परिवर्तनको सापेक्षमा वैधानिक मूल्य पनि हासिल गरेको हुन्छ । परिवर्तित समयमा उठेका आगतहरूको सम्बोधनका सन्दर्भमा नयाँ किसिमका विधि एवं प्रणालीहरूलाई स्थापित हुनका लागि समय र यथोचित अभ्यासको जरुरत पर्छ नै । पोखरा महानगरपालिका कार्यालयमा विद्युतीय सरकारको सन्दर्भमा पनि यहाँको सामाजिक-साँस्कृतिक तत्वले जरुर प्रभाव पारेको हुन्छ ।

नागरिक वास्तविक शासक हुन् र कर्मचारी सेवा हुन् भन्ने भावनाको विकास नभइसकेको र त्यसको विपरित कर्मचारी शासकको अख्तियारप्राप्त मुखिया र जनता शासित रैति जस्तो अवस्थामा विद्युतीय सरकारजस्तो आधुनिक पद्धतिको कार्यान्वयन सफल हुन सक्दैन । चाकरी र भनसुन प्रथा, सरकारी कार्यालयमा आफ्नो मान्छेको पहुँच भएमा जस्तोसुकै काम पनि हुने तर आफ्नो मान्छे नभएमा काम बन्न असंभवप्रायः हुने भन्ने आम धारणा भएको अवस्था विद्युतीय सरकारको लागि उपयुक्त वातावरण होइन । पोमनपा कार्यालयमा विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयनको सवालमा यो पनि एक प्रभाव पार्ने तत्व हो ।

६.३.३ प्रशासनिक संरचनागत प्रभाव

परम्परागत प्रशासनिक प्रणालीलाई विस्थापित गरि स्थापित हुने विद्युतीय सरकार र यसको कार्यान्वयको हकमा कुनै पनि निकायको प्रशासनिक संरचनाले खास अर्थ राख्दछ । पुरानो पद्धतिको निरन्तरतामा विद्युतीय सरकारको स्थापना हुन सक्दैन । महानगरमा हाल विद्यमान सांगठनिक संरचना पनि पुरानै प्रणालीको निरन्तरता हो । महानगर कार्यालयमा स्थलगत अध्ययन गर्दा सेवाग्राही नागरिकहरु सेवा प्राप्त गर्न कागजात बोकेर प्रत्येक कोठा खोज्दै आफैं धाउनुपर्ने अवस्था विद्यमान छ । कार्यालयमा कर्मचारीहरु शासकजस्ता र सेवाग्राहीहरु शासित रैति जस्तो देखिन्छ । प्रशासनिक सेवा प्रवाहमा एकरूपता र एकद्वार प्रणाली समेत लागु हुन सकेको छैन । यसैगरी महानगर आफुले राख्नुपर्ने पर्याप्त अभिलेखहरु पनि राखेको पाइँदैन । विद्यमान प्रशासनिक संरचनाकै कारणले विद्युतीय सरकारलाई आवश्यक पर्ने दक्ष कर्मचारीहरु भर्ना गर्नमा समस्या परेको देखिन्छ । “सबै स्थानीय निकायका प्रमुख पदमा बाहेक अन्य सबै पदमा स्थानीय निकाय आफैँले पद दरवन्दी सृजना गरी आफैँले भर्ना गरेका कर्मचारी कार्यरत छन् । उनीहरूको योग्यता, क्षमता, भर्नाप्रक्रिया र छनोटमा निष्पक्षता आदि विषय आलोचानको दायराबाट मुक्त हुन सकेको अवस्था छैन” (Sharma, 2071:7/213-217)। स्थानीय निकायमा राजनीतिक पहुँच, भागवण्डा तथा प्रभावका आधारमा कर्मचारीहरू भर्ना गरिएको पाइन्छ । प्रकारान्तरले बढुवा प्रक्रिया पनि आफुले आफैँलाई बढुवा गर्ने किसिमको देखिन्छ । यस्तै महानगरपालिका कार्यालयका लागि कति कर्मचारीको आवश्यकता हो ? कुन कुन विभागमा कुन योग्यता भएका कर्मचारीको आवश्यकता हो ? आदि कुराको कुनै वैज्ञानिक लेखाजोखा नभई हचुवाको भरमा कार्यालयको आवश्यकता भन्दा बढी कर्मचारी भर्ना गरिएको पाइन्छ । जसले गर्दा सेवा प्रक्रिया चुस्त

दुरुस्त नभई अत्यन्त भद्दा किसिमको भएको पाइन्छ । एकतर्फ दक्ष कर्मचारीको अभाव देखिन्छ भने अर्कोतर्फ प्रशासनिक सांगठनिक संरचना पनि विद्युतीय सरकारकलाई सुहाउँदो पनि देखिँदैन । पुरानो, भद्दा, योजनारहित, अव्यवस्थित प्रशासनिक संरचनाका कारणले पोमनपामा विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयनलाई प्रभावित गरेको छ ।

६.३.४ राजनीतिक प्रभाव

राजनीतिले राज्यका सबै विषयलाई डोहोर्‍याएको हुन्छ । विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयनका लागि राजनीतिक तहमा प्रतिवद्धताको खाँचो पर्दछ । अन्यथा विद्युतीय सरकारको सफल कार्यान्वयन हुन सक्दैन । विद्युतीय सरकार कुनै सीमित निकायहरूको कम्प्युटरजन्य काम कारवाही मात्र नभएर एउटा वृहत र एकीकृत कार्यपद्धति भएको हुनाले यसले राज्यका सबै प्रकारका कार्यविधिहरूको स्वरूपमा नयाँ परिवर्तन गरेको हुन्छ । जस्तो, निर्वाचनमा विद्युतीय मतदानको व्यवस्थादेखि लिएर कर असुली, विद्युतीय हस्ताक्षर एवं अदालती प्रक्रियामा विद्युतीय दस्तावेजको प्रमाणीकरण आदि कुराहरूलाई स्थापित गरेको हुन्छ । राजनीतिक प्रतिवद्धता विना यी कार्यविधिहरू कार्यान्वयनमा आउन सक्दैन ।

पोखरा महानगरपालिका कार्यालयमा कतिपय सेवा, योजना तथा कार्यक्रमहरूको कार्यसम्पादन राजनीतिक दलको दवावमा हुने गरेको पाइन्छ । कतिपय अवस्थामा कार्यालयको विधि, नियम र प्रक्रियाले गर्न नमिल्ने काम कारवाहीहरू पनि राजनीतिक पहुँच र दवावका आधारमा हुने गरेको पाइन्छ । योजना तथा बजेटहरूमा राजनीतिक दलका प्रतिनिधिहरूको अनुचित दवाव खेप्नुपर्ने अवस्था रहेको कुरालाई कार्यालयका उच्च अधिकारीहरूले समेत स्वीकार गर्ने गरेको पाइन्छ । कतिपय योजनाका लागि छुट्याईएका बजेटको शीर्षक स्पष्ट किटान नगरिने हुँदा त्यसको आफुखुसी रकमान्तर गर्ने प्रवृत्ति ज्यादा रहेको पाइन्छ । जसले महानगरपालिका कार्यालयमा राजनीतिक दलको चासो सेवाग्राहीको दैनन्दिन मर्काप्रति भन्दा बढी आर्थिक चलखेल प्रति रहेको पाइन्छ । जसले गर्दा सेवा प्रवाहको प्रणाली सुधारको पाटो उपेक्षित बन्दै आएको छ । सार्वजनिक सेवा प्रवाहको सुधार, समयानुकूल परिवर्तन एवं विद्युतीय सरकारको प्रभावकारी कार्यान्वयनको विषय कहिल्यै पनि स्थानीय राजनीतिक दलको मुख्य मुद्दा बन्न सकेको देखिँदैन । सेवाग्राही उपभोक्ता नागरिकहरू तथा राजनीतिक दल बीचको सम्बन्ध पातलो अवस्थामा रहेको छ, भन्न

सकिन्छ । जसको प्रभावस्वरूप सार्वजनिक सेवा प्रवाहको सुधार तथा विद्युतीय सरकारको सफल कार्यान्वयनका पक्षमा खट्किरहेको देखिन्छ । यसले विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयनका लागि प्रभाव पारेको देखिन्छ । स्थानीय तहमा नेतृत्व गर्नुपर्ने निर्वाचित राजनीतिक पदाधिकारीको रिक्तताले यसको कार्यान्वयनमा आवश्यक पर्ने ठोस प्रतिवद्धता हुन सकेको देखिँदैन ।

अध्याय सात

सारांश, उपसंहार र निष्कर्ष

७.१ सारांश

सरकार राज्यको अभिन्न तत्व हो । सरकारको सञ्चालन आफैँमा प्रबन्धात्मक पक्ष हो । राज्यको उत्पत्तिदेखि हालसम्म सरकारको सञ्चालन अनेक तौर, तरिका, प्रणाली र पद्धतिबाट हुँदै आएको पाइन्छ । उहिले भन्दा अहिले सरकारको क्षेत्र व्यापक र विस्तारित भएको पाइन्छ । राज्यमा सरकार एउटा वृहत्तर र जटिल इकाईको रूपमा रहेको हुन्छ । सूचना तथा सञ्चार प्रविधि, विश्वव्यापी विद्युतीय सञ्जाल इन्टरनेटको प्रयोग गरी सार्वजनिक प्रशासनको व्यवस्थापन र सरकारको सञ्चालन गर्ने प्रणाली नै विद्युतीय सरकार हो । शुसाशनका लागि विद्युतीय सरकार आजको आवश्यकता र बाध्यता दुवै हो । विद्युतीय सरकारले परम्परागत सरकारको तुलनामा धेरै राम्रो नतीजा दिन्छ । जस्तो कि विद्युतीय सरकारमा स्रोत साधनको उपयोग उच्च रहन्छ भने यसले सरकारी संरचनालाई एकीकृत गर्दछ । यसैगरी, थोरै समय र लागतमा सेवा प्राप्त हुने, लागतको प्रतिफल उच्च हुने, पारदर्शिता र सहभागिता पनि उच्च हुने आदि विद्युतीय सरकारको कार्य र विशेषताहरू हुन् । हाल विकसित देशहरूमा मात्र नभई विश्वव्यापी रूपमा नै विद्युतीय सरकारको अभ्यास शुरु भइसकेको छ । नेपालमा पनि यसको कार्यान्वयनका लागि सरकारी तहबाट योजनाहरूको निर्माण र कार्यान्वयनको पनि थालनी भइरहेको छ । यो अध्ययन स्थानीय निकायको रूपमा रहेको पोखरा महानगरपालिकामा विद्युतीय सरकारको अभ्यास र चुनौतीमा केन्द्रीत रहेको छ ।

पोखरा महानगरपालिका कार्यालयमा विद्युतीय सरकारको सम्बन्धमा अध्ययन गर्नु यस शोधपत्रको मूल उद्देश्य रहेको छ भने पोखरा महानगरपालिका कार्यालयमा विद्युतीय सरकारको नीतिगत व्यवस्थाको बारेमा जानकारी लिनु, पोखरा महानगरपालिका कार्यालयमा विद्युतीय सरकारको प्राविधिक व्यवस्थापन बारे प्रकाश पार्नु, पोखरा महानगरपालिका कार्यालयमा विद्युतीय सरकारको लागि दक्ष जनशक्तिको अवस्थाका बारेमा अध्ययन गर्नु,

पोखरा महानगरपालिका कार्यालयमा विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयनमा नेतृत्वको भूमिकाका बारेमा अध्ययन गर्नु विशेष उद्देश्य रहेको छ । उपरोक्त उद्देश्यलाई पुरा गर्न यस अध्ययनमा आवश्यकता अनुसार गुणात्मक तथा मात्रात्मक तथ्याङ्कहरूको प्रयोग गरिएको छ । साथै अध्ययनमा प्राप्त तथ्याङ्कहरूलाई विवरणात्मक तथा विश्लेषणात्मक ढाँचामा प्रस्तुत गरिएको छ । यस अध्ययनमा तथ्याङ्कको स्रोतको रूपमा प्राथमिक र द्वितीय दुवै स्रोतको प्रयोग गरिएको छ । यस अध्ययनमा प्राथमिक स्रोत मार्फत तथ्याङ्क संकलनका लागि अन्तर्वार्ता विधिको प्रयोग गरिएको छ । जसअन्तर्गत पोखरा महानगरपालिका कार्यालयका प्रमुख ६ वटा विभागका विभागीय प्रमुख ६ जना, प्राविधिक जनशक्ति ६ जना तथा प्राविधिक स्तर र विभागीय स्तरका सहायक कर्मचारी गरी १५ जना गरी जम्मा २७ जनालाई अन्तर्वार्ता अनुसूची भराई तथ्याङ्कको संकलन गरिएको छ । यस अनुसन्धानमा द्वितीय स्रोत अन्तर्गत विद्युतीय सरकारका बारेमा लेखिएका पुस्तक, अनुसन्धानात्मक आलेख, ऐन तथा प्रकाशित अप्रकाशित अन्य सामाग्रीहरूको सहायता लिइएको छ ।

नेपालमा कम्प्युटर प्रविधिको प्रयोग वि.सं. २०२८ को राष्ट्रिय जनगणनाको तथ्याङ्क प्रशोधनको क्रममा भएको पाइन्छ । आर्थिक उदारीकरणको नीति अवलम्बन संगै सूचना प्रविधि शिक्षा, सूचना प्रविधिको प्रयोग र सूचना प्रविधि सम्बन्धी जनशक्तिको विकासमा उल्लेखनीय योगदान रहेको छ । विद्युतीय सरकार कार्यान्वयनका लागि e-Government Master Plan Consulting Report, 2006 कार्यान्वयनको क्रममा रहेको छ । सन् २०१४ मा संयुक्त राष्ट्रसंघले गरेको विद्युतीय सरकारसम्बन्धी सर्वेक्षण अनुसार विद्युतीय सरकारको विकास सूचकाङ्कमा दक्षिण कोरिया पहिलो स्थानमा रहेको छ भने नेपाल १६५ औँ स्थानमा रहेको छ । पोखरा महानगरपालिका कार्यालयमा विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयन योजनाबद्ध ढंगबाट पूर्णरूपमा कार्यान्वयन भएको पाइँदैन । तथापि विद्युतीय सरकारका लागि आवश्यक केही साधनहरूको प्रयोगको शुरुवात र स्थापना भएको भने पाइन्छ । पोमनपा कार्यालयमा प्रयोग भएका सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा विद्युतीय हाजिरी, कम्प्युटर अभिलेखिकरण र बैंकिङ कारोबार, वेबसाइटको सञ्चालन, मोबाइल प्रयोग सामाग्री आदि पर्दछन् । पोमनपा कार्यालयमा विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयनका चुनौतीहरूमा नीतिगत चुनौती, प्राविधिक चुनौती, दक्ष जनशक्तिको अभाव, प्रभावकारी नेतृत्वको अभाव, पूर्वाधार विकासको अभाव रहेका छन् ।

७.२ उपलब्धीहरु

पोखरा महानगरपालिकामा शुशासनका लागि विद्युतीय सरकारको अध्ययनबाट प्राप्त उपलब्धीहरुलाई निम्न बुँदामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

- विद्युतीय सरकारको प्रयोग र प्रचलन विश्वव्यापी रूपमा बढ्दै गएको अवस्थामा नेपालमा पनि विशेषगरी महानगर जस्ता स्थानीय तहमा यसको आवश्यकता एवं अपरिहार्यता टड्कारो छ भन्ने कुरालाई यस अध्ययनले दर्शाएको छ ।
- शुशासन कायम गर्न विद्युतीय सरकारबाट कम लागत र उच्चतम प्राप्ति, सेवाग्राहीलाई गुणस्तरीय सेवा, पारदर्शिता र भ्रष्टाचारको नियन्त्रण, सरकारी कार्यक्षमतामा अभिवृद्धि, सञ्जाल तथा सामुहिकताको निर्माण, निर्णय निर्माणको गुणस्तरमा सुधार, समाजका अन्य क्षेत्रमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रबर्द्धन हुने कुरालाई यस अध्ययनले प्रस्तुत गरेको छ ।
- महानगर कार्यालयमा विद्युतीय हाजिरी, कम्प्युटर अभिलेख र बैकिङ कारोबार आदि विद्युतीय साधनहरुको प्रयोग भएको पाइन्छ तर ती विद्युतीय सरकारको लागि पर्याप्त नभएको कुरालाई यस अध्ययनले प्रष्ट्याएको छ ।
- महानगर कार्यालयका कर्मचारीहरुमा विद्युतीय सरकार प्रतिको बुझाई एकै प्रकारको छैन र कतिपय कर्मचारीहरुलाई यस बारेमा थाहा नभएको पाइन्छ । यसर्थ कार्यालयका कर्मचारीहरुलाई विद्युतीय सरकार सम्बन्धी तालिमको आवश्यकता देखिन्छ ।
- महानगर कार्यालयमा विद्युतीय सरकारको स्थापनाका लागि विद्यमान नीतिगत, प्राविधिक, दक्ष जनशक्तिको अभाव, प्रभावकारी नेतृत्वको अभाव, पूर्वाधार विकासको अभाव आदि चुनौतीहरुलाई यस अध्ययनले प्रष्ट पारेको छ ।
- महानगर कार्यालयमा विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयनलाई प्रभाव पार्ने विद्युतीय सारक्षरता, सामाजिक साँस्कृतिक, प्रशासनिक संरचनागत, राजनीतिक तत्वहरुलाई यस अध्ययनले दर्शाएको छ ।

७.३ निष्कर्ष

पोखरा महानगरपालिकामा शुशासनका लागि विद्युतीय सरकारको अभ्यासका बारेमा नीतिगत व्यवस्था, प्राविधिक व्यवस्थापन, दक्ष जनशक्तिको अवस्था तथा नेतृत्वको भूमिका आदिको सम्बन्धमा गरिएको अध्ययनबाट प्राप्त तथ्यहरूलाई विवेचना गर्दा निम्नानुसारका निष्कर्ष निकालिएको छ ।

- महानगर कार्यालयमा विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयनमा नीतिगत समस्या रहेको छ । सरकारी नीतिमा विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयन प्राथमिकतामा नपर्नु, प्राविधिक कानूनको अभाव हुनु, कानुनी प्रक्रियामा विद्युतीय कारोबार भएको तथ्यलाई प्रमाणको रूपमा यकिन गर्ने व्यवस्था नहुनु, परम्परागत प्रणालीलाई विस्थापित गरी नयाँ विद्युतीय कारोबारलाई व्यवस्थित गराउने योजना नहुनु आदि नीतिगत समस्याका रूपमा रहेको देखिन्छ ।
- यसैगरी प्राविधिक चुनौतीका रूपमा उर्जाको व्यवस्थापन सही ढंगबाट हुन नसकेको पाइन्छ । कार्यालयमा इन्टरनेट सर्भरको कमजोर प्रबन्ध, कार्यालयलाई आवश्यक सफ्टवेयरहरूको निर्माण हुन नसक्नु, कार्यालयको संरचना प्राविधिक मैत्री नहुनु आदि रहेका छन् ।
- शुशासनका लागि विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयनमा दक्ष जनशक्तिको अभाव ठूलो चुनौतीको रूपमा रहेको देखिन्छ । कार्यालयमा मौजुदा कर्मचारीहरूमा विद्युतीय स्रोत, साधन तथा उपकरणहरूको प्रयोग गर्ने दक्षता नहुँदा समस्या उत्पन्न हुने गरेको छ । यसले तोकिएको समयमै काम सम्पन्न नहुने, कार्यालयले खरिद गर्ने विद्युतीय उपकरणहरूको गुणस्तरको वास्तविकता यकिन गर्न नसकिने, अभिलेखिकरणमा समस्या, सेवाग्राहीको सन्तुष्टिमा कमी तथा आर्थिक तथा प्रशासनिक कारोबारमा समस्या उत्पन्न हुने गरेको आदि चुनौती रहेको देखिन्छ ।
- विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयनका लागि प्रभावकारी नेतृत्वको आवश्यकता रहन्छ । महानगरले जनउत्तरदायी र सक्षम नेतृत्व प्राप्त गरेतापनि कामकाज परम्परागत हुनाले परिवर्तनमा फड्को मार्न सकेको छैन । यस्तै कार्यकारी अधिकृतको फेरबदल र सरुवा छिटो छिटो हुनाले काम कारवाहीमा प्रभाव पर्ने गरेको छ । यसै गरी विद्युतीय सरकारलाई बुझ्ने र बुझाउने तथा यसको कार्यान्वयनमा आत्मविश्वास,

इच्छाशक्ति र प्रतिबद्धतामा कमी भएकाले कार्यान्वयनमा समस्या हुने गरेको पाइन्छ । शुसासनका लागि विद्युतीय सरकार भनिएको छ तर यसको कार्यान्वयनमा नेतृत्वले उचित निर्णय दिन नसक्नु पनि समस्याका रूपमा देखिएको छ ।

- आवश्यक पूर्वाधारको विकास विना विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयन असंभव हुन्छ । शुसाशनका लागि विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयनमा पूर्वाधार विकासका लागि आवश्यक बजेटको अभाव भएको, पर्याप्त साधनको अभाव भएको, मौजुदा उपकरणमा समस्या उत्पन्न भएमा मर्मत गर्ने आवश्यक आन्तरिक जनशक्ति कार्यालयसँग नभएको, पुराना साधनलाई विस्थापित गरी नयाँ उपकरणलाई स्थापना गर्न नसकिएको आदि समस्याहरू महानगरमा रहेको देखिन्छ ।

यसप्रकार महानगर कार्यालयमा विद्युतीय सरकारको अभ्यास अभैपनि विकासोन्मुख चरणमै रहेको अवस्था छ । कार्यालयको हालको विद्युतीय सरकारको कार्यान्वयनको अवस्थालाई सन्तोषजनक मान्न सकिने अवस्था छैन । विद्युतीय सरकारको वास्तविक अनुभूति सेवाग्राही नागरिकले प्राप्त गर्ने अवस्था सिर्जना गर्न महानगर कार्यालयले नीतिगत, प्राविधिक, पूर्वाधार एवं नेतृत्वको सम्बन्धमा धेरै कार्य गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भसूची :

नेपाली खण्ड

केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग (२०७१), *जिल्ला वस्तुगत विवरण*, पोखरा: तथ्याङ्क कार्यालय, कास्की ।

नेपाल, खेमराज (२०६९), “स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन नियमको कार्यान्वयनको वर्तमान अवस्था, चुनौती र आगामी कार्यदिशा”, *स्थानीय आवाज*, अंक २, काठमाडौं : स्थानीय निकाय कर्मचारी संघ, नेपाल ।

पो.म.न.पा. (२०७०), *वार्षिक नगर विकास योजना (आ.व. २०७१/७२)*, पोखरा : पोमनपा ।

पो.म.न.पा. (२०७१), *त्रिवर्षीय समीक्षा २०७१*, पोखरा ।

पोखरेल, कृष्ण (२०५९), *आधुनिक राजनीतिक सिद्धान्त*, काठमाडौं : एम.के. पब्लिशर्स एण्ड डिष्ट्रिब्यूटर्स ।

रेग्मी, वर्षा (२०६९), “सेवाप्रवाह सरलीकरणका विधिहरु”, *प्रशासन (सार्वजनिक प्रशासनसम्बन्धी पत्रिका)*, वर्ष ४४ : २ : १८८-१९८) काठमाडौं : सामान्य प्रशासन मन्त्रालय ।

शर्मा, भोला (२०७१), “सार्वजनिक सेवा प्रवाहको सैद्धान्तिक र व्यवहारिक पक्ष”, *निजामती सेवा पत्रिका*, वर्ष ३६ : १ : २३८-२४७, काठमाडौं : लोक सेवा आयोग ।

शासकीय सुधार र सुशासनसम्बन्धी प्रतिवेदन (२०६८), काठमाडौं : प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय ।

सूचना प्रविधि नीति (२०६७), काठमाडौं : सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय, नेपाल सरकार ।

अंग्रेजी खण्ड

- Ahmadi, A., Ghazanfari, M., Aliahmadi, A., Mohebi, A., (1999), Strategic Planning for Implementing E-Government in Iran: Formulating the Strategies.<ftp://ftp.eng.shirazu.ac.ir/Documents/Proceeding/paper/P06147.pdf> .
- Alshehri, Mohammed and Steve Drew (2010), *E-Government Fundamentals*, Brisbane: School of ICT, Griffith University.
- Blake, Harris (2000), *E-governance*
- Dhakal, Tek Nath (2010), *E-Governance in Nepal: Prospects and Challenges*, Kathmandu: Central Department of Public Administration, Tribhuvan University.
- e-Government Master Plan Consulting Report, 2006*, Government of Nepal.
- European Union (2009), *Ministerial Declaration on E-Government: Approved on 18 November 2009*. Malmö, Sweden: 5th Ministerial e-Government Conference.
- Fang, Zhiyuan (2002), "E-Government in Digital Era: Concept, Practice, and Development", *International Journal of the Computer, The Internet Management*, Vol. 10, No.2, p 1-22, Thailand: School of Public Administration, National Institute of Development Administration (NIDA).
- Gregory, G. (2007), *E-government*, Encyclopedia of political Communications, Los Angeles.
- Holzer Marc and Aroon Manoharan (2006), *Global Trends in Municipal E-Government: An Online Assessment of Worldwide Municipal Web Portal*, Delhi: Computer Society of India.
- Leitner, C. (2003), e-Government in Europe: The State of Affairs, *European Institute of Public Administration*, Maastricht, the Netherlands.
- Macintosh, A., Robson, E., Smith, E., and Whyte, A., (2003), 'Electronic democracy and young people', *Social Science Computer Review*, 21(1), (2003): 43-54.

- Mansell, R. and Wehn. U. (1998), *Knowledge Societies: Information Technology for Sustainable Development*, Oxford University Press.
- Maraghi, Hassan Ghaffarzadeh (2008), *Investigating Effective Factors on Citizens' Satisfaction from E-government Services in Iran*, Iran: Lulea University of Technology.
- Misra, Dinesh Chandra (2006), *Defining e-Government: a citizen-centric criteria-based approach*, India: 10th National Conference on e-Governmence.
- Moon, M. (2003), "The evolution of e-government among municipalities: rhetoric or reality", *Public Administration Review* 62 (4), 424-33.
- Ndou, V. (2004), "E-government for developing countries: opportunities and challenges", *The Electronic Journal on Information Systems in Developing Countries*, 18 (1), 1-24.
- OECD (2001), *Engaging Citizens in Policy-Making: Information, Consultation and Policy Participation*, Puma Policy Brief No.10. Paris: OECD.
- OECD (2003), *OECD E-Government Flagship Report "The E-Government Imperative," Public Management Committee*, Paris: OECD.
- Palvia, Shailendra C. Jain & Sushil S. Sharma (2007), *E-Government and E-Governance: Definitions/Domain Framework and Status around the World*, Delhi: Computer Society of India.
- Pascual, P. (2003), *E-Government*, Manilla: E-Asian Task Force and the UNDP Asia Pacific Development Information Programme (UNDP-APDIP).
- Rahman, Hakikur (2010), *Framework of e-Governance at the Local Government Level*, Dhaka: School Net Foundation.
- Riley, B.T. (2001), *Electronic Governance and Electronic Democracy: Living and Working In The Connected World*, Vol. 2, Brisbane: Commonwealth Centre For Electronic Governance.

- Seifert, W. (2003), *A Primer on E-Government: Sectors, Stages, Opportunities, and Challenges of Online Governance*, Congressional Research Service: The Library of Congress.
- Sheridan, W. and Riley, T.B. (2006), "Commonwealth Centre for e-Governance", *e-Government Monitor*, Monday, 3 July, 2006.
- Seifert, W. (2003), *A Primer on E-Government: Sectors, Stages, Opportunities, and Challenges of Online Governance*, Congressional Research Service: The Library of Congress.
- US E-Government Act, 2002*, Washington DC: US Government Publishing Office.
<https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-107publ347/content-detail.html>
- United Nations, (2008), *UN e-government survey 2008: from e-government to connected governance*. New York: United Nations, from: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UN/UNPAN028607.pdf>. Accessed on 19/10/2009.
- United Nations, (2014), *United Nations E-Government Survey 2014: E-government for the Future We Want*. Accessed Dec. 01, 2014. New York: UN.
- Wirtz, Bernd W. and Daiser Peter (2015), *E-Government*, Germany: German University of Administrative Science Speyer.
- World Bank (2001) Issue Note: E-Government and the World Bank. November 5.
- Zeleti, Fatameh Ahmadi (2010), *The Progress and Obstacles of Implementing and Improving E-Government in Islamic Republic of Iran*, Lappeenranta: Lappeenranta University of Technology.

अनुसूची १

पोखरा महानगरपालिकामा विद्युतीय सरकारसम्बन्धी शोध अध्ययनका लागि तयार पारिएको अन्तर्वार्ता अनुसूची

उत्तरदाताको नाम :

लिङ्ग :

शाखा :

उमेर :

पद :

मिति :

१. तपाईंको बुझाईमा विद्युतीय सरकार भनेको के हो ?
२. पोखरा महानगरपालिका कार्यालयभित्र विद्युतीय सरकारको अभ्यास के कसरी हुने गरेको छ?
३. विद्युतीय सरकारको विद्यमान नीतिमा के के कुराहरूको अवरोध छ ? के के कुराहरूले अवरोध सिर्जना गरिरहेको छ ?
४. विद्युतीय शासनको नेतृत्व र प्रविधिमा के के अवरोध र समस्याहरू छन् ?
५. विद्युतीय सरकारको प्रयोगमा दक्ष जनशक्तिको अभाव छ कि छैन र त्यसले के के प्रभाव पारेको छ ?
६. पोखरा महानगरपालिका कार्यालयमा प्रयोगमा आउने सबैभन्दा संवेदनशील विद्युतीय सरकारको क्षेत्र कुन हो ? यसको प्रयोग किन आवश्यक छ ?
७. सेवाग्राही नागरिकहरूलाई विद्युतीय सरकारले पुर्याएको सेवा प्रभावकारी छ कि छैन ?
८. सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा विद्युतीय सरकारको भूमिका केके छ ?
९. विद्युतीय सरकारमा प्रभावकारी नेतृत्व विकास गर्न के के गर्नुपर्ला ?
१०. विद्युतीय सरकारको प्रयोगले कर्मचारीहरूको सूचनामा पहुँच, जवाफदेहीताको विकास तथा पारदर्शिता निर्माणमा सहयोग पुर्याएको छ कि छैन ? कसरी ?
११. विद्युतीय सरकारको दक्षता विकास गराउन के के कुरामा ध्यान पुर्याउनु पर्छ ?

धन्यवाद !